

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський)
Освітній рівень

**«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЗАПОБІГАННЯ Й
ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

Назва освітньої програми

21025

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконав: студентка IV курсу, група СРК-21-1

Підпис

Ілона ФАЙФУРА

Ім'я, прізвище

Керівник: доктор педагогічних наук,
кандидат психологічних наук, професор

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Людмила РОМАНОВСЬКА

Ім'я, прізвище

До захисту допускаю:

В.о. зав. кафедри соціальної роботи

і соціальної педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент

Підпис

Олена ВАСИЛЕНКО

Ім'я, прізвище

10 червня 2025 р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний

Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

Освітній рівень перший (бакалаврський)

Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри
соціальної роботи і соціальної
педагогіки

 Олена ВАСИЛЕНКО
протокол № 5 від 19.12. 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Ілони ФАЙФУРИ

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Соціально-педагогічні технології запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти».

Керівник кваліфікаційної роботи: Романовська Л.І., доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор

Затверджено наказом ректора університету 07 лютого 2025 р. № 23

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 10 червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: анкета «Булінг в освітньому середовищі» (адаптація методики Д. Ольвеуса), методика діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі в адаптації Л. Собчик), соціометрична методика Дж. Морено, методика діагностики рівня шкільної тривожності (Філліпс), методика діагностики рівня емпатійних здібностей (І. М. Юсупов), авторська анкета для педагогів «Ставлення до проблеми булінгу», протокол структурованого спостереження за поведінкою учнів. У дослідженні взяли участь 60 учасників: 48 учнів 5–9-х класів Іванковецького ліцею Дунаєвецької міської ради Хмельницької області (ЕГ – 24 учні, КГ – 24 учні), 8 педагогічних працівників та 4 батьки учнів із числа активних учасників виховного процесу.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні основи дослідження проблеми запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти, сутність, структура, форми та види явища булінгу, причини виникнення та фактори, що сприяють поширенню булінгу в учнівських колективах, класифікація та характеристика соціально-педагогічних технологій, що застосовуються для запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти, зарубіжний і вітчизняний досвід та нормативно-правове забезпечення застосування соціально-педагогічних технологій превенції шкільного булінгу, висновки до розділу; розділ 2. Експериментальне дослідження ефективності застосування соціально-педагогічних технологій

технологій превенції шкільного булінгу, висновки до розділу; розділ 2. Експериментальне дослідження ефективності застосування соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти; критерії та показники ефективності застосування соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання шкільного булінгу та їх дослідження, комплексна програма застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» та експериментальна перевірка її ефективності, практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти, висновки до розділу, висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)

6 рисунків, 2 таблиці.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

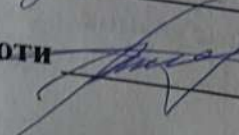
7. Дата видачі завдання 19 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 10 грудня 2024 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 10 січня 2025 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 лютого 2025 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2025р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 травня 2025 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 15 травня 2025 р.	виконано
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	До 20 травня 2025 р.	виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка до захисту, рецензування.	До 10 червня 2025 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	До 20 червня 2025 р.	виконано

Здобувач

Ілона ФАЙФУРА

Керівник роботи

Людмила РОМАНОВСЬКА

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Соціально-педагогічні технології запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти»

Здобувач Ілона ФАЙФУРА

Керівник Людмила РОМАНОВСЬКА

Кваліфікаційна робота включає 112 сторінок, з них 71 сторінка основного тексту, 6 рисунків, 2 таблиці, перелік джерел посилання складає 51 найменування, (з них 5 іноземною мовою), 7 додатків.

Ключові слова: булінг, протидія, соціально-педагогічні технології, соціальний педагог, заклад загальної середньої освіти, учні, профілактика, педагогічна взаємодія.

Об'єктом дослідження є процес запобігання й подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження є соціально-педагогічні технології запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.

За результатами дослідження розроблено та апробовано комплексну програму застосування соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки», спрямовану на запобігання та подолання булінгу в учнівському середовищі , а також практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних технологій взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Одержані результати можуть бути корисними не лише соціальним педагогам, а й класним керівникам, практичним психологам, адміністрації закладів загальної середньої освіти, батькам учнів, а також студентам — майбутнім фахівцям соціальної сфери.

Здобувач _____

Ілона ФАЙФУРА

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 червня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7 7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	11
1.1 Сутність, структура , форми та види явища булінгу.....	11
1.2 Причини виникнення та фактори, що сприяють поширенню булінгу в учнівських колективах.....	16
1.3. Класифікація та характеристика соціально-педагогічних технологій, що застосовуються для запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти	21
1.4 Зарубіжний і вітчизняний досвід та нормативно-правове забезпечення застосування соціально-педагогічних технологій превенції шкільного булінгу.....	26
Висновки до розділу.....	39
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	42
2.1 Критерії та показники ефективності застосування соціально- педагогічних технологій запобігання та подолання шкільного булінгу та їх дослідження	42
2.2 Комплексна програма застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» та експериментальна перевірка її ефективності.....	52
2.3 Практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.....	64
Висновки до розділу.....	66
ВИСНОВКИ	69
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	72
ДОДАТКИ	79

ДОДАТОК А Анкета «Булінг в освітньому середовищі» (адаптація методики Д. Ольвеуса).....	79
ДОДАТОК Б Методика соціометричного дослідження (за Дж. Морено).....	84
ДОДАТОК В Методика діагностики рівня шкільної тривожності (Філіпса).....	87
ДОДАТОК Г Методика діагностики рівня емпатійних здібностей (І. М. Юсупов).....	93
ДОДАТОК Д Анкета для педагогів «Ставлення до проблеми булінгу» (авторська).....	98
ДОДАТОК Е Протокол структурованого спостереження за поведінкою учнів) (авторський).....	103
ДОДАТОК Ж Фрагмент методичних розробок занять та заходів програми «Простір довіри та безпеки».....	109

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема булінгу (цькування) в закладах загальної середньої освіти України продовжує залишатися однією з найбільш гострих та соціально значущих, що підтверджується даними актуальних досліджень.

За результатами загальнонаціонального репрезентативного дослідження, проведеного за підтримки МОН України у 2023–2024 роках, 51,3% учнів 5–9 класів стикалися з булінгом. Найпоширенішими причинами цькування виявилися зовнішність (28,7%) і поведінкові особливості (22,6%) [36]. ЮНІСЕФ також повідомляє, що понад 67% учнів українських шкіл стикалися з різними формами булінгу у віці від 11 до 17 років [45]. Це явище спричиняє глибокі порушення в емоційному стані дитини, впливає на її успішність, адаптацію в колективі та навіть на майбутнє соціальне функціонування.

Булінг має серйозні ускладнення для особистісного розвитку дитини. Він має негативний вплив на психічне здоров'я, емоційну стабільність, самооцінку та значно ускладнює процес соціалізації. До того ж, регулярний вплив агресії та психологічного тиску призводить до зниження мотивації до навчання, втрати інтересу до освітнього процесу, а іноді й до повного емоційного вигорання у підлітковому віці. Тому подолання булінгу є не лише окремим педагогічним завданням, а й загальносуспільною потребою. Недостатня розробка комплексних моделей таких технологій та оцінка їхньої результативності в сучасних українських школах зумовлює актуальність даного дослідження.

Науковці Бондар В., Лях Т., Нохріна І., Андрєєнкова В.Л., Аносова Ю.В., Байдик В.В., Шатирко Л.О., О.М. Мойзріст визначають поняття булінгу як руйнівну, систематичну агресію, що базується на порушенні балансу сил між учасниками взаємодії, та уточнено соціально-педагогічну технологію як науково обґрунтовану, структуровану систему цілеспрямованих дій, що спрямовані на досягнення конкретної виховної або превентивної мети.

В умовах зростаючої соціальної напруги, зокрема внаслідок воєнних дій, актуальність подолання булінгу значно зростає. Попри наявність певного досвіду запобігання булінгу, більшість підходів є фрагментарними та не охоплюють усю складність проблеми. Тому постає необхідність у розробці системних, інтегрованих підходів, зокрема через використання соціально-педагогічних технологій, що акцентує актуальність теми нашого дослідження. Саме технологічний підхід забезпечує алгоритмізовану, відтворювану й результативну систему дій.

Об'єкт дослідження: процес запобігання й подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні технології запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити ефективність застосування соціально-педагогічних технологій для запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.

Гіпотеза дослідження, яка полягала в припущенні, що впровадження комплексної програми застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» сприятиме зниженню рівня шкільного булінгу та підвищенню соціальної згуртованості та формуванню безпечного освітнього середовища.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми застосування соціально-педагогічних технологій запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти у науковій літературі;

2. Вивчити причини виникнення та фактори, що сприяють поширенню булінгу в учнівських колективах;

3. Описати класифікацію й характеристику соціально-педагогічних технологій, що застосовуються для запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти та зарубіжний й вітчизняний досвід,

нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога щодо їх застосування;

4. Визначити критерії та показники і здійснити дослідження ефективності застосування соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання шкільного булінгу;

5. Розробити комплексну програму застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» та експериментально перевірити її ефективність;

6. Надати практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, моделювання); *емпіричні* (анкетування за методикою Ольвеуса, соціометрія Дж. Морено, спостереження, педагогічний експеримент); *статистичні методи* (методи кількісного та якісного аналізу даних, розрахунок середніх значень).

Експериментальна база дослідження: діагностична робота проводилася на базі Іванковецького ліцею Дунаєвецької міської ради Хмельницької області. У дослідженні взяли участь 48 учнів 6–9 класів, 10 педагогів і 18 батьків.

Практичне значення дослідження полягає у розробці комплексної програми застосування соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки», спрямованої на запобігання та подолання булінгу в учнівському середовищі, а також практичних рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних технологій взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

Одержані результати можуть бути корисними не лише соціальним педагогам, а й класним керівникам, практичним психологам, адміністрації закладів загальної середньої освіти, батькам учнів, а також студентам — майбутнім фахівцям соціальної сфери.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного нами дослідження були представлені у науковій публікації Файфура І., Романовська Л. Соціально-педагогічні технології запобігання та подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: Матеріали ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Хмельницький, 22-23 травня 2025 року)/Ред. колегія: Василенко О. та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Хмельницький: ХНУ, 2025. С. 348-352. (електронне видання)

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (51 найменування, з них 5 іноземною мовою) та 7 додатків. Загальний обсяг роботи становить 112 сторінок, з них основного тексту – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1 Сутність, структура , форми та види явища булінгу

Проблема булінгу, або шкільного цькування, займає важливе місце в дослідженнях сучасної психолого-педагогічної науки як в Україні, так і за її межами. Її актуальність зумовлена масштабністю поширення цього явища серед школярів, серйозними наслідками для розвитку дитини та деструктивним впливом на мікроклімат шкільного середовища. За даними Міністерства освіти і науки України, більше половини учнів середньої школи хоча б раз у житті зазнавали булінгу, а 24% повідомляли про систематичні прояви цькування [4]. Ці дані свідчать про глибоку соціальну укоріненість проблеми, що вимагає комплексного розуміння її природи та механізмів.

Термін «булінг» (від англ. bullying — залякування, цькування) увійшов у міжнародний науковий обіг завдяки дослідженням норвезького вченого Дана Ольвеуса. Він визначив булінг як систематичну агресивну поведінку, що здійснюється однією дитиною або групою дітей щодо іншої дитини з метою її приниження чи виключення зі спільноти. Однією з головних характеристик булінгу є наявність дисбалансу сил — фізичного, соціального чи психологічного — між агресором і жертвою [2]. У більшості випадків агресія спрямована не для вирішення конфлікту, а як спосіб демонстрації переваги, домінування чи навіть самоствердження в колективі.

У працях українських дослідників — зокрема, О. Романовської, Л. Петровської, І. Кона — також підкреслюється, що булінг є не просто конфліктом, а особливою формою насильства, яка супроводжується навмисним, повторюваним, неспровокованим знущанням, що викликає у жертви стійкий емоційний дискомфорт, страх, почуття ізоляції та меншовартості [3; 13; 36]. Таке переслідування часто має тривалий і

кумулятивний ефект, унаслідок чого навіть після припинення відкритого булінгу в дитини можуть залишатися психологічні травми.

Ключові ознаки булінгу, які виділяють дослідники:

- Навмисність дій агресора;
- Регулярність, повторюваність агресивної поведінки;
- Наявність дисбалансу сил між учасниками ситуації;
- Системне страждання жертви;
- Відсутність очевидної провокації з її боку [6].

У вітчизняному дискурсі паралельно з терміном «булінг» використовуються також поняття «цькування», «мобінг» (колективне переслідування), «шкільне насильство». У межах цієї роботи поняття «булінг» розглядається як узагальнююче для опису повторюваних актів агресії в освітньому середовищі.

Структура булінгу зазвичай включає три основні ролі: агресора, жертву та спостерігачів.

Агресор (булер) — ініціатор систематичного переслідування, який прагне самоствердитися або отримати соціальну владу за рахунок приниження іншого. Часто булери мають низький рівень емпатії, демонструють імпульсивність, схильність до домінування або самі мали досвід насильства в родині. За спостереженнями фахівців, булер може не усвідомлювати довготривалих наслідків своїх дій, особливо якщо такі форми поведінки толеруються в його найближчому оточенні [42; 45].

Жертва — учень, що постійно зазнає нападів, насмішок або психологічного тиску. У ролі жертви найчастіше опиняються діти з підвищеною тривожністю, низькою самооцінкою, недостатніми навичками соціальної взаємодії, а також ті, хто відрізняється зовнішнім виглядом, поведінкою або має особливі освітні потреби. Згідно з опитуваннями, найчастіше причинами цькування стають зовнішність (28,7%), соціальна незручність, мовні особливості або навіть успішність у навчанні [36].

Спостерігачі — це найбільша група учасників булінгу. Вони можуть мати різні ролі:

- Помічники агресора — активно сприяють цькуванню;
- Підсилювачі — сміються, підтримують агресора невербально або вербально;
- Пасивні спостерігачі — не втручаються через страх або байдужість;
- Потенційні захисники — співчують жертві, але не виявляють активної підтримки;
- Захисники — намагаються зупинити булінг, підтримати постраждалого [8; 42].

Спостерігачі відіграють ключову роль у закріпленні або припиненні булінгу. Якщо вони мовчки підтримують агресора або не демонструють жодної реакції, це зміцнює його позиції. Якщо ж більшість учнів починають підтримувати жертву — булінг знижується або припиняється. Саме тому соціально-педагогічні технології повинні охоплювати не лише жертв та агресорів, а й ширший контекст усього колективу.

Динаміка булінгу — це послідовний процес, який зазвичай розгортається поступово. Спочатку виникає напруга чи незначний конфлікт. Потім агресор обирає собі «мішень», роль жертви закріплюється. З часом до агресора можуть долучатися спостерігачі. Цькування стає регулярним, його масштаби зростають. Якщо дорослі не втручаються, ситуація стабілізується в хворобливій формі, булінг сприймається як норма. Це призводить до психологічного травмування жертви, зниження успішності, соціальної ізоляції. Без своєчасної допомоги булінг може мати довготривалі наслідки для всіх його учасників — як жертв, так і агресорів.

Визначаючи динаміку булінгу, можна визначити п'ять основних етапів: зародження конфлікту; стабілізація ролей; активне цькування; інституціоналізація булінгу як соціальної норми; або припинення через втручання. Важливою умовою для розриву цього циклу є чітка, послідовна реакція дорослих та зміна ставлення всього класного колективу до проявів

насильства. Ігнорування проблеми дорослими легітимізує агресію та закріплює її як соціально прийнятну поведінку.

Підбиваючи підсумки можна сказати, що розуміння структури й динаміки булінгу є основою для розробки ефективної профілактики та соціально-педагогічних технологій втручання в шкільному середовищі.

Булінг — це не просто конфлікт чи випадкова сварка, а систематична агресивна поведінка, яка проявляється в різних формах, має різноманітні прояви і може мати глибокі психоемоційні, соціальні й навіть фізичні наслідки для жертви. Згідно з сучасними науковими підходами, форми булінгу класифікуються залежно від засобів впливу на жертву. У працях Д. Ольвеуса, П. Сміта, Л. Найдонової, а також українських дослідників таких як Л. Романовська, О. Барліт, А. Алексеєнко, виділяються основні види цькування: фізичний, психологічний (у тому числі соціальний і вербальний), економічний, сексуальний та кібербулінг.

Фізичний булінг — це одна з найбільш видимих форм цькування, яка включає фізичний контакт з метою завдати болю або принизити жертву. Сюди належать удари, поштовхи, підніжки, щипання, кидання предметів, обмеження свободи руху, а також псування або привласнення речей жертви [5, 24]. За даними досліджень, діти, які піддаються фізичному булінгу, часто відчують страх і безпорадність, у них можуть формуватися стійкі психосоматичні розлади [13, 30]. Особливу небезпеку становить те, що фізичний булінг іноді замовчується або сприймається як «хлоп'ячі пустощі», тоді як насправді це прояв насильства з усіма відповідними наслідками.

Психологічний (емоційний, вербальний, соціальний) булінг є найпоширенішою і водночас найменш помітною формою цькування. Він полягає у систематичному словесному приниженні, образах, сарказмі, погрозах, поширенні чуток, соціальному виключенні, бойкоті та ігноруванні [5, 13, 24]. Вербальна агресія (принизливі прізвиська, глузування, критика зовнішності чи інтересів) є надзвичайно травматичною у підлітковому віці, коли особистість лише формується. Соціальна ізоляція — ще один різновид

психологічного булінгу — руйнує потребу дитини в прийнятті, створює атмосферу відчуження та сприяє розвитку тривожних розладів [30, 42].

Економічний булінг — менш очевидна, але поширена форма цькування, пов'язана з матеріальним тиском на жертву. Сюди входять вимагання грошей, крадіжки особистих речей, псування майна, приниження через економічний статус сім'ї або змушення до виконання принизливих дій в обмін на матеріальні ресурси. Цей вид булінгу особливо актуальний у соціально неоднорідних колективах, де відмінності в матеріальному забезпеченні стають причиною дискримінації та агресії.

Сексуальний булінг (домагання) — форма психологічного чи фізичного тиску з сексуальним підтекстом. Він проявляється у вигляді небажаних коментарів про зовнішність, сексуальні жарти, обговорення інтимного життя, демонстрація або розповсюдження контенту сексуального характеру, небажані дотики або фізичні домагання [5, 24]. Особливо небезпечною є ця форма в підлітковому віці, оскільки вона впливає на психосексуальний розвиток дитини, формує страх, сором, почуття провини та знижує рівень довіри до дорослих.

Кібербулінг — новітня форма цькування, яка здійснюється за допомогою електронних технологій: соціальних мереж, месенджерів, онлайн-ігор, чатів, блогів тощо. Ця форма агресії вирізняється цілодобовим впливом, анонімністю кривдника, швидкістю поширення контенту та важкістю його видалення. Форми кібербулінгу включають створення фейкових сторінок, онлайн-хейту, шантажування фото чи відео, переслідування у месенджерах, а також групове висміювання (так звані "рейдінги"). За даними НАПН України, саме кібербулінг у 2022–2024 роках набув найбільшого поширення серед підлітків, особливо в умовах дистанційного навчання та загальної цифровізації [42].

Важливо зазначити, що в реальному житті ці форми рідко проявляються ізольовано. Наприклад, кібербулінг може поєднуватися з соціальним відторгненням у реальному колективі, а економічний тиск супроводжуватися

вербальними образами. Комбінування кількох видів цькування посилює його деструктивний вплив і ускладнює діагностику та протидію.

Аналіз наукових джерел [8, 18, 42] дозволяє зробити висновок, що класифікація форм булінгу не є сталою — вона розширюється із розвитком соціального середовища та появою нових каналів комунікації. Так, нині з'являються такі поняття, як «гендерний булінг», «булінг за ознакою інакшості», «етнічний булінг», що відображає ширше розуміння соціально обумовлених форм агресії в дитячому середовищі.

Отже, усвідомлення розмаїття форм булінгу є важливою передумовою для розробки дієвих механізмів профілактики й подолання цього явища в освітньому середовищі. Саме на підставі глибокого розуміння специфіки кожної форми цькування можливе ефективне впровадження соціально-педагогічних технологій, орієнтованих на створення безпечного простору для всіх учасників освітнього процесу.

1.2 Причини виникнення та фактори, що сприяють поширенню булінгу в учнівських колективах

Явище булінгу в шкільному середовищі не є випадковим чи стихійним — воно виникає та закріплюється під впливом низки взаємопов'язаних причин і факторів. Сучасні дослідження доводять, що це складне соціально-психологічне явище формується на перетині індивідуальних особливостей дитини, її сімейного виховання, умов освітнього середовища, а також ширших соціокультурних обставин. Важливо враховувати, що кожен із цих факторів не діє ізольовано, а взаємодіє з іншими, створюючи сприятливе або несприятливе середовище для розгортання булінгу.

На рівні особистості дитини, яка стає агресором, зазвичай простежуються риси, пов'язані з прагненням до домінування, низьким рівнем емпатії, імпульсивністю, нездатністю до емоційної рефлексії. Часто це діти, які

самі пережили насильство або приниження, засвоїли жорсткі моделі поведінки як допустимі або ефективні [6, 24, 42]. Натомість жертвами частіше стають діти з низькою самооцінкою, підвищеною тривожністю, соціальною ізоляцією чи певними зовнішніми або поведінковими особливостями, які відрізняють їх від більшості. В українських дослідженнях також акцентується увага на тому, що відсутність у дітей достатнього рівня соціальної підтримки, а також навичок захисту своїх кордонів та вирішення конфліктів є серйозним ризиковим фактором потрапляння в ситуацію булінгу [8, 42].

Важливу роль у розгортанні булінгу відіграють спостерігачі – ті учні, які безпосередньо не беруть участі в цькуванні, але є його свідками. Їхня поведінка часто визначається страхом, конформізмом або банальним незнанням, як діяти. Байдушність чи пасивність свідків фактично сприяє закріпленню агресивних норм у колективі.

Не менш впливовим є і сімейне середовище дитини. Дослідники підкреслюють, що жорстокий або байдужий стиль виховання, атмосфера насильства чи напруженості в родині, а також емоційна холодність і відсутність підтримки сприяють формуванню як агресивних, так і віктимних моделей поведінки [6, 8, 24]. Діти, які змушені пристосовуватися до токсичного мікроклімату в родині, часто переносять вивчені стратегії спілкування в шкільне середовище.

Шкільне середовище – ще один ключовий чинник, що здатен як пригальмувати, так і стимулювати поширення булінгу. Негативна атмосфера в класі, відсутність згуртованості учнів, надмірна конкуренція, нетерпимість до відмінностей, конфліктність – усе це створює благодатний ґрунт для цькування. Показово, що педагогічна бездіяльність або неадекватна реакція з боку вчителів часто легітимізує агресивну поведінку учнів. У випадках, коли дорослі не помічають проявів насильства, недооцінюють їх або знецінюють скарги, учні втрачають довіру до системи шкільної безпеки [22, 24]. Як свідчать методичні рекомендації НАПН України, найгіршим варіантом є

толерування насильства з боку педагогів або відкрите ігнорування звернень жертви [8, 27].

У свою чергу, на рівні організації навчання можуть виникати додаткові ризики: перевантаження учнів, надмірний тиск щодо результатів, відсутність змістовних форм самовираження та відпочинку. Часто школярі змушені діяти в умовах стресу, що знижує їхню чутливість до страждань інших та посилює конфліктність [24, 42].

На тлі зазначених факторів важливо враховувати і ширший соціальний контекст. У сучасному українському суспільстві все ще залишаються високими рівні толерантності до насильства, відсутності культури ненасильницького спілкування, а також поширення соціальних стереотипів щодо певних груп людей [6, 24, 36]. Медійний простір також формує відповідні моделі поведінки: героїзація агресії, висміювання "слабших", знецінення емоційної вразливості – усе це підсилює агресивні тенденції серед дітей [6, 13]. Крім того, кіберпростір значно ускладнив контроль за проявами цькування, створивши майже необмежене середовище для розвитку кібербулінгу, який часто поєднується з офлайн-формами насильства.

Отже, причинно-наслідкові зв'язки у формуванні булінгу надзвичайно багаторівневі. Усвідомлення цієї складності має стати відправною точкою для розробки цілісних соціально-педагогічних стратегій, що включають профілактичну, діагностичну, просвітницьку та інтервенційну компоненти. Такий підхід дозволить не лише реагувати на прояви насильства, а й змінювати сам контекст, у якому вони виникають, запобігаючи їхній появі в майбутньому.

Булінг – це не просто серія ізольованих актів агресії, а складне й тривале явище, яке має глибокі та різнобічні наслідки для всіх учасників освітнього процесу. Його вплив охоплює не лише пряму жертву, а й агресора, спостерігачів, а також формує соціально-психологічний клімат усього освітнього закладу. Розуміння цих наслідків є основою для обґрунтування

необхідності комплексної системи превенції та втручання, що має бути впроваджена як частина освітньої політики школи [6, 13, 24, 36].

Найочевидніші й найтяжчі наслідки спостерігаються у самих жертв булінгу. Діти, які систематично піддаються цькуванню, часто починають відчувати емоційне виснаження, страх, тривожність, а в окремих випадках навіть безнадію. Це супроводжується зниженням самооцінки, почуттям ізоляції, зневіри у власних силах, що, у свою чергу, формує у них стійкі риси соціальної тривожності. Згідно з даними ЮНІСЕФ, в осіб, які зазнали інтенсивного булінгу, підвищується ризик виникнення депресивних розладів та навіть суїцидальної поведінки [4, 13, 44]. Дослідження також підтверджують наявність посттравматичних симптомів, таких як безсоння, нічні кошмари, втрата інтересу до навчання, замкнутість [30, 42]. Булінг позначається і на фізичному здоров'ї дитини: головні болі, нудота, болі в животі та інші психосоматичні реакції є звичним супутником стану тривалого стресу.

Освітні наслідки проявляються в зниженні навчальної мотивації, пропусках занять, відмові від участі в груповій роботі, а іноді — у зміні школи чи повному униканні навчального середовища. Сам факт булінгу порушує відчуття безпеки в закладі освіти, що є базовою потребою для ефективного засвоєння знань [24, 27].

Не менш серйозними є й наслідки для самих агресорів. На перший погляд вони можуть здаватися домінантною стороною в ситуації, однак їхнє залучення до систематичної агресії формує деструктивні особистісні риси — ригідність мислення, зневагу до норм моралі, підвищену потребу у контролі, жорстокість [6, 24, 42]. Часто такі діти або підлітки мали досвід насильства в родині або самі були жертвами у ранньому віці, що створює внутрішній конфлікт та підвищує ризик девіантної поведінки в дорослому житті [6, 24, 36]. Агресори у перспективі можуть мати труднощі з дотриманням соціальних норм, формуванням дружніх стосунків, вони частіше потрапляють у конфлікт

із законом, мають проблеми з працевлаштуванням і зловживають психоактивними речовинами [6, 24, 50].

Окрема категорія – спостерігачі, тобто ті, хто безпосередньо не бере участі у булінгу, але регулярно його бачить. Їх реакція — пасивність, підтримка агресора чи спроби допомогти — формує емоційне тло всього класного або шкільного колективу. У тих, хто співпереживає, але не може або не наважується втрутитися, виникає внутрішній конфлікт, почуття провини, безсилля, що знижує їхню впевненість у власних силах і людяності інших [8, 24, 42]. Повторюване спостереження за актами насильства притуплює чутливість до страждань інших, що може сприяти формуванню цинізму, емоційної холодності, десенсибілізації до агресії як такої. Ба більше, якщо булінг ігнорується педагогами, учні втрачають віру в справедливість, у можливість отримати захист від дорослих, що призводить до загального зниження довіри до інституції школи.

На системному рівні булінг дестабілізує все освітнє середовище. Постійне напруження, страх, соціальна напруга серед учнів спричиняє погіршення клімату в класі, зниження ефективності навчання, порушення дисципліни та зростання загального рівня конфліктності [24, 27]. Колектив, у якому регулярно відбуваються акти булінгу, стає середовищем підвищеного ризику розвитку вторинної віктимізації, коли нові учні або учні з особливостями потрапляють під ті самі сценарії цькування. Авторитет школи серед батьків, громадськості та педагогів у такому випадку значно знижується, а сама інституція втрачає довіру як безпечне середовище для розвитку особистості [24].

Отже, наслідки булінгу є багатовимірними та охоплюють як внутрішній світ окремої дитини, так і колективну динаміку всього освітнього простору. Усвідомлення цього дозволяє краще зрозуміти масштаби проблеми та необхідність впровадження соціально-педагогічних технологій, що не лише зупиняють цькування, а й формують культуру безпеки, підтримки й довіри у школах.

1.3 Класифікація та характеристика соціально-педагогічних технологій, що застосовуються для запобігання й подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти

Після аналізу булінгу як багатофакторного й руйнівного явища, стає зрозуміло, що для ефективної протидії недостатньо разових заходів чи реактивних дій. Необхідний системний, керований і відтворюваний підхід, який би дозволяв послідовно і результативно здійснювати як профілактичну, так і інтервенційну роботу з усіма учасниками булінгу. У цьому контексті соціально-педагогічні технології виступають ключовим інструментом, що забезпечує якісну організацію діяльності з попередження та подолання шкільного насильства.

Поняття «технологія» в освітньому та соціальному контексті виникло як спроба впорядкувати педагогічну діяльність, зробити її прогнозованою, результативною і науково обґрунтованою. На думку Г. Селевка, педагогічна технологія — це системний спосіб створення, засвоєння й застосування сукупності педагогічних знань для досягнення конкретної мети навчання й виховання [34]. У свою чергу, соціально-педагогічна технологія, як уточнює О. В. Безпалько, — це комплексна система способів соціального впливу, яка реалізується соціальним педагогом у процесі взаємодії з дитиною, сім'єю, колективом і соціумом з метою подолання, запобігання чи компенсації негативних впливів середовища [2, 41].

Такий підхід передбачає використання чітко визначеного алгоритму дій, діагностики, відбору засобів впливу, реалізації програми, моніторингу та корекції. Йдеться не про механічне копіювання методів, а про науково обґрунтовану й гнучку систему, адаптовану до конкретної проблеми, зокрема — булінгу. Соціально-педагогічна технологія передбачає свідоме конструювання процесу впливу з урахуванням усіх факторів: контингенту учнів, умов школи, ресурсів, соціального контексту [39, 41].

В основі технологічного підходу — такі ознаки: цілеспрямованість, алгоритмічність, структурність, результативність, відтворюваність і діагностичність [34, 41]. Це означає, що соціально-педагогічна технологія має чітку мету, проходить визначені етапи реалізації (від аналізу ситуації до оцінки результату) та може бути повторена в інших умовах з подібними результатами. Важливо, що технології можуть бути як уніфікованими (використовуватися в різних ЗЗСО), так і авторськими, розробленими під конкретну ситуацію.

Ключовими принципами соціально-педагогічних технологій є:

- Науковість – базування на перевірених знаннях і підходах;
- Системність – узгодженість усіх елементів технології;
- Гуманізм – повага до особистості, орієнтація на потреби людини;
- Комплексність – охоплення різних аспектів (психологічного, педагогічного, соціального);
- Диференційований підхід – врахування індивідуальних особливостей учасників;
- Превентивність – орієнтація на запобігання, а не лише подолання проблеми;
- Партнерство – взаємодія з усіма учасниками освітнього процесу [39, 41].

У контексті запобігання та подолання булінгу соціально-педагогічні технології реалізують низку важливих функцій:

По-перше, діагностична функція полягає у виявленні проблемних точок: визначенні поширеності булінгу, його форм, учасників, причин і умов, у яких він розвивається. Ця функція здійснюється за допомогою психодіагностичних методик (наприклад, опитувальника Ольвеуса, соціометрії, анкетування) [8, 23].

По-друге, профілактична функція передбачає попередження появи булінгу шляхом формування у дітей соціально-емоційної компетентності, емпатії, толерантності, навичок мирного вирішення конфліктів. Ефективним тут є використання тренінгових технологій, програми розвитку соціальних навичок, медіації та шкільного самоврядування.

По-третє, корекційна функція включає роботу з тими, хто вже потрапив у ситуацію булінгу — як жертвами, так і агресорами. Для цього застосовуються когнітивно-поведінкові інтервенції, арт-терапевтичні методики, групова робота з класом, методи фасилітації [24, 42].

По-четверте, реабілітаційна функція — надання підтримки дітям, які постраждали від булінгу, для відновлення емоційного балансу, зміцнення самооцінки, повернення довіри до оточення. Ця функція часто реалізується спільно з психологами або в рамках мультидисциплінарної команди [13, 42].

По-п'яте, просвітницька функція спрямована на інформування всіх учасників освітнього процесу про природу булінгу, його наслідки, способи протидії. Це можуть бути лекції, інтерактивні заняття, інформаційні кампанії, які допомагають формувати в суспільстві нульову толерантність до насильства [13, 39].

Нарешті, організаційно-управлінська функція полягає у створенні шкільної системи протидії булінгу, що включає розробку внутрішніх нормативних документів (антибулінгова політика), організацію команд реагування, підготовку персоналу, співпрацю з батьками та громадськими організаціями.

Таким чином, соціально-педагогічні технології — це не просто набір методів, а стратегічний інструмент цілісного впливу, здатний охопити всі рівні соціально-педагогічної взаємодії: від індивідуального до інституційного. У контексті булінгу технологічний підхід дозволяє перевести боротьбу з насильством у школі з площини емоційного реагування в площину системної профілактики, обґрунтованої інтервенції та ефективною реабілітації.

Існує значне різноманіття соціально-педагогічних технологій, що можуть бути класифіковані за різними критеріями. У контексті запобігання та подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти доцільно виокремити такі групи технологій, які відображають як превентивні, так і інтервенційні стратегії впливу.

Технології соціально-педагогічної діагностики застосовуються на початковому етапі роботи й орієнтовані на виявлення й аналіз ситуацій булінгу, його форм, причин, учасників, особливостей соціально-психологічного клімату класу. До них належать методики анкетування (зокрема адаптовані опитувальники Д. Ольвеуса), соціометрія, спостереження, аналіз документації, бесіди з учасниками освітнього процесу, методи експертної оцінки, проєктивні методики (малюнок, незакінчені речення тощо) [8, 23, 42].

Інформаційно-просвітницькі технології мають на меті формування обізнаності про булінг та наслідки його ігнорування. Це інтерактивні лекції, семінари, вебінари, батьківські збори, круглі столи, розробка та розповсюдження буклетів, інформаційних стендів, соціальних відеороликів, плакатів, дописів у шкільних соцмережах. Практика свідчить, що регулярне інформування підвищує чутливість до проблеми булінгу серед учнів, батьків і вчителів.

Технології профілактичної роботи включають: – розвиток соціально-емоційних навичок (SEL): тренінги емпатії, толерантності, асертивності, управління емоціями, розвиток навичок конструктивного спілкування та мирного вирішення конфліктів; – формування позитивного соціально-психологічного клімату через заходи згуртування класного колективу (командоутворення, «ранкові кола», партнерські вправи, створення колективних правил поведінки); – правопросвітницькі технології: інтерактивні заняття про права дитини, відповідальність за вчинення насильницьких дій, знайомство з механізмами захисту та алгоритмом звернення за допомогою.

Технології соціально-педагогічної корекції передбачають індивідуальну або групову роботу з учнями, які залучені до ситуацій булінгу: – з агресорами: тренінги управління гнівом, розвиток емпатії, відповідальності, корекція агресивної поведінки (зокрема з використанням когнітивно-поведінкових методик); – з жертвами: арт-терапія, казкотерапія, підвищення самооцінки, розвиток навичок самозахисту, формування впевненості в собі, емоційної

стабільності; – зі спостерігачами: формування активної позиції, навчання безпечному втручанню та підтримці жертви [24, 42].

Технології відновного правосуддя й медіації дозволяють конфліктним сторонам вирішувати ситуацію через конструктивний діалог. До таких технологій належать «Кола примирення», фасилітовані зустрічі, медіація за участю нейтральної сторони. Вони спрямовані не на покарання, а на усвідомлення відповідальності, примирення та відновлення стосунків [13, 16, 17, 43].

Організаційні технології спрямовані на інституційний рівень протидії булінгу в закладі освіти. До них належать: – розробка та впровадження шкільної політики запобігання булінгу (положень, інструкцій, алгоритмів дій); – створення мультидисциплінарної команди реагування (соціальний педагог, психолог, класний керівник, заступник директора, представники органів учнівського самоврядування); – моніторинг і оцінка ефективності заходів, зокрема через анонімні опитування, фокус-групи, інтерв'ю; – міжвідомча співпраця з ювенальною поліцією, службою у справах дітей, центрами соціальних служб.

Практичні приклади реалізованих програм підтверджують ефективність комплексного підходу. Зокрема, програма «Вчимося жити разом» передбачала тренінги з розвитку емоційної компетентності учнів, що дозволило зменшити кількість конфліктів у класі. У Києві, Харкові, Львові запроваджено «Кола примирення» за методикою відновного правосуддя, що дало змогу ефективно врегулювати конфлікти мирним шляхом [16, 43]. В окремих закладах реалізується інститут «дитячих медіаторів», який формує в учнів навички конструктивної комунікації [13, 17].

У міжнародному контексті відомими є програми ОВРР (Ольвеуса) [18, 47] та KiVa (Фінляндія) [18, 46], які демонструють значне зниження рівня булінгу при системному впровадженні. Ці моделі передбачають не лише роботу з учнями, а й активне залучення вчителів, батьків та адміністрації, що є ключовим фактором успіху.

Таким чином, соціально-педагогічні технології у сфері протидії булінгу є багатовимірним і ефективним інструментом, здатним впливати як на індивідуальному, так і на інституційному рівні. Їх класифікація дозволяє усвідомлено обирати форми впливу залежно від виявленої ситуації, що, у свою чергу, забезпечує дієву й системну роботу щодо профілактики та подолання булінгу в освітньому середовищі.

1.4 Зарубіжний і вітчизняний досвід та нормативно-правове забезпечення застосування соціально-педагогічних технологій превенції шкільного булінгу

Ефективна протидія булінгу в системі освіти вимагає глибокого аналізу й адаптації найбільш результативних соціально-педагогічних технологій, які були апробовані в різних країнах світу. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє не лише перейняти успішні моделі, а й виявити спільні механізми дії, адаптувати їх до національного контексту та освітніх реалій. При цьому важливим є й аналіз вітчизняного досвіду, який активно розвивається у відповідь на актуальні виклики та соціальні зміни.

Однією з найвідоміших зарубіжних програм є Програма запобігання булінгу Д. Ольвеуса (Olweus Bullying Prevention Program – ОВРР), яка вважається першою науково обґрунтованою системною програмою протидії булінгу у світі. Розроблена в Норвегії у 1980-х роках, вона передбачає багаторівневу інтервенцію: на рівні школи, класу, окремого учня та сім'ї [18, 47]. Основними компонентами ОВРР є створення політики нульової толерантності до булінгу, регулярне анкетування учнів, навчання вчителів та батьків, індивідуальна робота з агресорами і жертвами, а також активна участь класу у створенні безпечного мікроклімату. Програма продемонструвала високу ефективність, зменшуючи кількість випадків цькування до 50% у перший рік впровадження.

Значного визнання також набула фінська програма KiVa, створена у 2009 році за підтримки Міністерства освіти Фінляндії. В її основі лежить використання сучасних технологій (інтерактивні онлайн-модулі), системного навчання учнів соціальним навичкам та формування активної позиції несприйняття булінгу серед спостерігачів [18, 46]. Програма KiVa охоплює всі рівні освітньої взаємодії, орієнтуючись на створення "позитивного тиску" колективу на потенційних булерів, просвітництво батьків і підтримку вчителів. Впровадження програми дозволило значно знизити показники залученості школярів до цькування та підвищити рівень емоційної безпеки в закладах освіти.

Ще одним поширеним підходом є концепція Whole School Approach – загальношкільний підхід, який акцентує на залученні всієї шкільної спільноти до боротьби з булінгом: адміністрації, педагогів, батьків, учнів і навіть обслуговуючого персоналу. У межах цього підходу впроваджуються технології зміни шкільної культури, створення правил поведінки, моніторингу інцидентів, кризового реагування, розв'язання конфліктів та медіації [24, 49, 50].

У сучасному зарубіжному досвіді також поширені програми, які базуються на концепції соціально-емоційного навчання (Social and Emotional Learning – SEL). Ці програми спрямовані на розвиток емпатії, емоційного інтелекту, навичок саморегуляції, асертивності, що є критично важливим для формування культури ненасильства серед учнів.

В українському контексті питання запобігання булінгу набуло активного розвитку після ухвалення у 2019 році відповідних змін до законодавства, які ввели юридичне визначення поняття «булінг» та механізми реагування на нього. Разом із нормативно-правовою основою, в Україні активно розробляються і впроваджуються методичні підходи та соціально-педагогічні технології для профілактики цього явища.

Так, у методичних посібниках, підготовлених на замовлення МОН України, зокрема «Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід» [24],

подано узагальнені алгоритми дій педагогів, технології моніторингу булінгу, а також приклади організаційних заходів (створення команди швидкого реагування, локальних політик безпеки). Особлива увага приділяється формуванню позитивного мікроклімату в класі та реалізації програм з розвитку соціальних навичок.

Інститут обдарованої дитини НАПН України у 2023 році опублікував аналітичний огляд «Психологічні засоби запобігання булінгу», де подано технології індивідуальної та групової корекційної роботи з жертвами та булерами, включно з арт-терапевтичними та ігровими методиками [42].

Методичні рекомендації, укладені під керівництвом Л. Найдонової [8], містять валідний соціально-психологічний інструментарій для діагностики булінгу й кібербулінгу в учнівських колективах, що активно використовується в рамках моніторингових досліджень та шкільної практики [8].

Значного поширення в Україні набувають практики відновного правосуддя, які реалізуються на основі кругів примирення та медіації. У посібнику «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти», підготовленому за підтримки ЮНІСЕФ, описано приклади використання технологій діалогу, фасилітації, груп підтримки як ефективного інструменту зниження конфліктності в освітньому середовищі [13].

Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду свідчить про важливість багатофакторного, інтегративного підходу до запобігання булінгу, в основі якого лежить не лише корекція вже наявних проявів насильства, а передусім – створення умов для формування здорового соціального середовища в школі.

Узагальнюючи зазначене, можна визначити спільні риси ефективних соціально-педагогічних технологій у сфері протидії булінгу:

- наукова обґрунтованість і перевіреність у практиці;
- міждисциплінарність (поєднання педагогічного, психологічного, правового та соціального аспектів);

- орієнтація на розвиток соціально-емоційної компетентності всіх учасників освітнього процесу;

- залучення батьків, громади, фахівців до спільного вирішення проблеми;

- чітка алгоритмізація дій та постійний моніторинг ефективності.

Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє українським науковцям та практикам уникнути типових помилок та орієнтуватися на перевірені моделі, водночас враховуючи специфіку національного контексту та соціокультурних умов. Саме тому подальше удосконалення соціально-педагогічних технологій в Україні має ґрунтуватися на інтеграції кращих міжнародних практик із локальними ініціативами, адаптованими до потреб українських закладів освіти в умовах сучасних викликів.

Таблиця 1.1 – Порівняння зарубіжного та українського досвіду використання соціально-педагогічних технологій для запобігання булінгу

Країна/ програма	Назва програми/ підходу	Основні компоненти технології	Рівень застосуванн я	Особливості
Норвегія	Olweus Bullying Prevention Program (OBPP) [18, 47]	Анкетування учнів; тренінги для вчителів та батьків; індивідуальна робота з булерами і жертвами; класні правила проти булінгу	Школа, клас, родина	Піонерська програма; науково верифікована; використовує ться в понад 40 країнах
Фінляндія	KiVa [18, 46]	Онлайн-модулі для учнів; групи підтримки; спеціальні ігри та вправи на емпатію	Школа, клас	Акцент на активізацію спостерігачів; мультиканаль не навчання
Канада, США, Велика Британія	Whole School Approach	Формування шкільної культури протидії насильству; залучення всіх учасників процесу; оцінка ризиків	Вся освітня спільнота	Гнучкість, адаптованість до контексту; акцент на політиці школи

Продовження Таблиці 1.1				
Міжнародні програми	Social and Emotional Learning (SEL) [31, 37, 49, 50]	Розвиток емоційного інтелекту, саморегуляції, емпатії, навичок вирішення конфліктів	Індивідуальний, клас	Застосовується в рамках інших програм; базовий підхід у НУШ
Україна	«Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід» [24]	Алгоритм дій вчителя; розробка шкільної політики; методи просвіти та профілактики; моніторинг	Школа, клас, вчителі	Перший системний посібник МОН; акцент на адміністративних діях
Україна	Методичні рекомендації Л. Найдонової [8]	Опитувальники; діагностичні картки; методи спостереження; протоколи фіксації булінгу	Індивідуальний, груповий	Доступні інструменти для фахівців; валідовані методики
Україна	Відновне правосуддя, кола примирення [13, 16, 17, 43]	Медіація, фасилітація, колективне обговорення конфліктів	Клас, шкільна команда	Орієнтація на примирення, зниження агресії; впроваджується пілотно
Україна	Психологічні засоби протидії булінгу (НАПН України) [42]	Арт-терапія, тренінги, групова робота з булерами та жертвами	Соціально-психологічна служба	Розробки адаптовані до шкільного середовища та вікових особливостей
Україна	Нова українська школа (НУШ) [26, 31, 35]	Технології SEL; розбудова безпечного освітнього середовища; партнерство з батьками	Системний рівень	Інтеграція профілактики булінгу у навчальні програми та виховання

Нормативно-правове забезпечення є фундаментальною основою професійної діяльності соціального педагога, зокрема в контексті запобігання та протидії булінгу в закладах загальної середньої освіти. У зв'язку з поширенням цього явища серед учнівської молоді, українське законодавство було суттєво доповнене положеннями, що прямо регулюють питання захисту прав дитини, профілактики насильства в освітньому середовищі, а також окреслюють інституційну та персоніфіковану відповідальність педагогічного колективу та соціально-психологічної служби школи.

Насамперед, діяльність соціального педагога ґрунтується на Конституції України, яка гарантує кожному право на особисту недоторканність, повагу до гідності та свободу від насильства (ст. 3, 28) [19]. Загальні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей конкретизуються у Конвенції ООН про права дитини, яка була ратифікована Україною в 1991 році. Згідно з нею, кожна дитина має право на захист від усіх форм фізичного або психологічного насильства, зловживання чи жорстокого поводження в освітньому середовищі [20].

Правову основу забезпечення безпечного освітнього середовища становить Закон України «Про освіту», який у ст. 53 прямо передбачає право учасників освітнього процесу на захист від будь-яких форм насильства та дискримінації. Тут уперше було закріплено положення про обов'язок закладу освіти забезпечити запобігання та протидію булінгу (цькуванню), вжиття заходів виховного впливу та повідомлення уповноважених органів у разі виявлення фактів насильства [10].

Не менш важливими є положення Закону України «Про повну загальну середню освіту», які деталізують обов'язки працівників закладу освіти щодо створення безпечного та психологічно комфортного середовища (ст. 25) [12]. Закон «Про охорону дитинства» у ст. 10 передбачає відповідальність держави за захист прав дітей від насильства, жорстокого поводження, експлуатації [11].

Значну роль у формуванні законодавчого поля відіграв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії

булінгу (цькуванню)», прийнятий у 2018 році. Саме в ньому вперше на рівні закону було введено визначення терміна «булінг», визначено суб'єктів, формулювання ознак цькування, його учасників, а також окреслено процедури реагування, відповідальність та обов'язки закладу освіти щодо розгляду таких ситуацій [9].

Важливим підзаконним актом, який конкретизує механізми дій у випадку булінгу, є Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, яким затверджено:

- Порядок реагування на випадки булінгу (цькування);
- Порядок застосування заходів виховного впливу в закладах освіти.

Цей наказ визначає роль соціального педагога як члена комісії з розгляду випадків булінгу, що передбачає активну участь у зборі інформації, діагностиці ситуації, інтерв'ювання учасників конфлікту, наданні рекомендацій щодо виховного впливу та здійсненні супроводу постраждалої сторони [29].

Додатково варто враховувати Положення про психологічну службу в системі освіти України (Наказ МОН № 509 від 22.05.2018), в якому окреслено основні напрями діяльності соціального педагога та практичного психолога, включаючи попередження насильства, консультування та просвітництво з питань безпеки [28].

Не менш важливою є посадова інструкція соціального педагога, що визначає обсяг його функціональних обов'язків у конкретному закладі освіти. Зазвичай до таких обов'язків входить:

- участь у створенні та реалізації шкільної політики щодо запобігання булінгу;
- розробка та проведення профілактичних заходів;
- організація індивідуальної роботи з учнями, які є жертвами, агресорами чи свідками цькування;

= взаємодія з адміністрацією, класними керівниками, батьками, психологами, правоохоронними органами, службами у справах дітей тощо [15, 28] (обов'язки випливають з Положення про психологічну службу та методичних матеріалів).

Крім нормативних актів загальнодержавного рівня, у діяльності соціального педагога враховуються також методичні рекомендації, зокрема:

- «Алгоритм взаємодії щодо превенції та протидії булінгу в закладах освіти» (МОН, 2024) [22];
- Методичні рекомендації щодо виявлення, реагування та запобігання булінгу [8, 24] (маються на увазі, наприклад, рекомендації Л. Найденової та загальний посібник МОН);
- Етичний кодекс соціального працівника, що визначає морально-етичні засади професійної діяльності фахівця.

На практиці діяльність соціального педагога у сфері протидії булінгу реалізується через:

- правопросвітницьку роботу з учнями та батьками;
- організацію груп підтримки, тренінгів;
- посередництво у конфліктних ситуаціях;
- залучення фахівців інших служб до роботи з учнями та родинами;

участь у розробці локальних нормативних актів, наприклад, Антибулінгової політики закладу освіти [15, 24, 39].

Отже, нормативно-правове забезпечення діяльності соціального педагога щодо протидії булінгу в Україні сформоване на багаторівневій системі джерел – від конституційних гарантій до конкретних локальних актів закладу освіти. Це створює правове підґрунтя для впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій, що забезпечують не лише реагування на прояви цькування, але й цілісну превентивну стратегію в умовах сучасної школи.

Профілактична діяльність щодо попередження булінгу є однією з ключових сфер компетентності соціального педагога, що реалізується через впровадження соціально-педагогічних технологій, спрямованих на формування безпечного, дружнього та підтримувального освітнього середовища. Як зазначає О. В. Безпалько, соціально-педагогічна профілактика є цілісним процесом впливу на потенційні чинники девіантної поведінки

дитини, включаючи агресивність, насильство, порушення міжособистісної взаємодії, які можуть призвести до проявів булінгу [2, 41].

Одним із провідних напрямів діяльності соціального педагога в межах превенції цькування є проведення соціально-педагогічної діагностики. Це передбачає систематичний моніторинг стану міжособистісних відносин у класних колективах, виявлення ознак агресивної поведінки, соціальної ізоляції, напруги в спілкуванні, рівня згуртованості та наявності груп ризику. Для цього застосовуються як стандартизовані методики (соціометрія, тест-опитувальник Д. Ольвеуса, методика А. Лутошкіна тощо), так і авторські анкетування, спостереження, аналіз шкільної документації [8, 23, 47]. Діагностика дозволяє своєчасно виявити латентні форми булінгу та розробити індивідуальні профілактичні стратегії.

Важливою функцією є просвітницька діяльність, яка реалізується через впровадження інформаційно-просвітницьких технологій. Соціальний педагог організовує інтерактивні заходи, тренінги, години спілкування, інформаційні кампанії (антибулінгові тижні, флешмоби, виставки), спрямовані на формування в учнів, батьків та педагогів уявлень про сутність, форми та наслідки булінгу, розвиток критичного мислення, вміння протистояти соціальному тиску [13, 24, 39]. Така діяльність сприяє зростанню рівня обізнаності та активному залученню усіх учасників освітнього процесу до створення безпечного середовища.

Окремим і надзвичайно актуальним напрямом є формування у дітей соціально-емоційних навичок – емпатії, асертивності, толерантності, конструктивного вирішення конфліктів. Це досягається через використання технологій соціально-емоційного навчання (Social and Emotional Learning – SEL), арт-педагогічних та ігрових форм роботи. Як зазначають Воронцова Т. В. та Пономаренко В. С., саме розвиток емоційного інтелекту є найкращим інструментом запобігання агресивній поведінці серед школярів [31, 37]. Соціальний педагог впроваджує групові заняття, рольові ігри, тренінги

ефективної комунікації, «круглі столи», дебати, інтерв'язійні зустрічі, які формують навички ненасильницької взаємодії та взаємоповаги [39, 42].

У контексті роботи з міжособистісними конфліктами та їх деескалації набувають популярності технології шкільної медіації та відновного правосуддя. Соціальний педагог може виступати фасилітатором кіл примирення або координатором шкільної служби порозуміння, залучаючи до процесу вирішення конфліктів учнів, вчителів, батьків. Як вказано у методичних рекомендаціях ЮНІСЕФ, медіаційні практики мають потужний виховний ефект, оскільки сприяють усвідомленню відповідальності, розвитку емпатії та соціальної компетентності [13, 16, 17, 43].

Важливим завданням соціального педагога є координація дій усіх суб'єктів превентивного простору. Це охоплює участь у розробці та реалізації шкільної політики протидії булінгу, створенні команди реагування на випадки насильства, розробці локальних алгоритмів дій у разі виявлення булінгу (відповідно до наказу МОН № 1646 від 28.12.2019) [22, 24, 29]. Соціальний педагог ініціює співпрацю з адміністрацією, класними керівниками, практичним психологом, працівниками служб у справах дітей, поліцією, центрами соціальних служб, розширюючи ресурсну базу підтримки постраждалих і профілактики повторних випадків цькування [22, 24].

Не менш значущою є функція правозахисту, яка полягає в активному відстоюванні прав та інтересів дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, зазнали насильства або булінгу. Соціальний педагог виступає посередником між дитиною та системою соціального захисту, сприяє вчасному інформуванню відповідних служб, проводить індивідуальні бесіди, підтримує постраждалу дитину в період адаптації після випадку цькування. Він також здійснює роботу з агресором – допомагає усвідомити наслідки своєї поведінки, спрямовує на формування відповідальності та переорієнтацію на позитивні моделі взаємодії.

Формуючи довірливі, підтримувальні стосунки з учнями, соціальний педагог виконує роль «соціального буфера» – посередника між дитиною та

складними обставинами шкільного життя. Саме завдяки цьому він може не лише своєчасно ідентифікувати проблему, але й побудувати на основі відповідної соціально-педагогічної технології ефективну стратегію запобігання або подолання ситуації булінгу.

Так, соціальний педагог у системі превенції булінгу виступає не лише виконавцем окремих заходів, а стратегічним організатором соціально-педагогічного простору безпеки, в якому кожна дитина почувається захищеною, почутою та підтриманою. Його функції охоплюють діагностику, просвіту, розвиток особистості, організацію системних впливів і правозахист, що в комплексі формує ефективний механізм профілактики шкільного насильства.

У разі виявлення факту булінгу соціальний педагог виконує комплексну, координуючу та інтервенційну функцію в системі реагування на випадки цькування. Його діяльність має ґрунтуватися на чітких нормативно визначених алгоритмах, зокрема передбачених Наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, який встановлює порядок реагування на випадки булінгу та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти [29]. Соціальний педагог не лише сприяє забезпеченню прав дітей на безпечне освітнє середовище, а й організовує систему допомоги постраждалим, корекційної роботи з агресором, а також формування правильної поведінкової моделі у спостерігачів.

Першим кроком у разі виявлення булінгу є своєчасне реагування на отримане повідомлення або заяву. Соціальний педагог зобов'язаний здійснити первинну реєстрацію факту звернення, зафіксувати всі деталі інциденту та невідкладно передати цю інформацію керівнику закладу освіти, що передбачено пунктами офіційного алгоритму реагування [22, 29]. Далі соціальний педагог входить до складу комісії з розгляду випадків булінгу, яка утворюється на рівні закладу освіти і виконує функцію збору, аналізу інформації, проведення опитувань учасників та свідків подій із дотриманням принципів конфіденційності, поваги до гідності всіх сторін та прав дитини. На

цьому етапі важливо забезпечити нейтральну атмосферу спілкування, уникати повторної травматизації жертви та не допустити обвинувачення без підтвердження фактів.

Соціально-педагогічна робота з жертвою булінгу має першочергове значення та передбачає застосування цілого комплексу допоміжних, реабілітаційних та підтримувальних технологій. Соціальний педагог створює безпечний простір для емоційного розвантаження дитини, застосовує методики активного слухання, вербалізації емоцій, ідентифікації страхів і переживань, що дозволяє сформувати довірливий контакт. У подальшій роботі використовуються індивідуальні психолого-педагогічні консультації, групові форми підтримки, арт-терапевтичні методи (малювання, казкотерапія, драмотерапія), які сприяють зниженню тривожності, подоланню посттравматичних симптомів, відновленню самооцінки та адаптації до колективу. Значущим напрямом є сприяння інтеграції дитини у шкільне середовище, формування навичок самозахисту, розвитку комунікативної компетентності.

У випадку роботи з агресором (булером) соціальний педагог має орієнтуватися на корекцію деструктивних поведінкових моделей через розвиток відповідальності, емпатії та саморефлексії. Для цього доцільно використовувати такі соціально-педагогічні технології, як індивідуальні бесіди з елементами мотиваційного консультування, участь у тренінгах з управління емоціями, гнівом, розвитку емоційного інтелекту. Застосування методик морального вибору, аналіз ситуацій «з різних ролей», вправи на ідентифікацію почуттів інших дозволяють поступово змінювати погляди булера на прийнятну поведінку в соціумі [24, 42]. Паралельно здійснюється робота із батьками дитини-агресора, виявляються можливі причини агресії (конфліктне середовище в сім'ї, відсутність контролю, попустительський стиль виховання), надаються рекомендації щодо змін у взаємодії та формування нових установок [24, 39].

Уваги потребують і спостерігачі – найчисельніша група, яка не є пасивною. Їхня поведінка може або сприяти припиненню булінгу, або, навпаки, стимулювати його продовження. Робота з цією групою полягає в організації тематичних групових занять, обговорень, вправ на розвиток емпатії, формування культури неприйняття насильства, навчання безпечним алгоритмам втручання, повідомлення дорослих, підтримки жертви. Як вказує Ю. В. Черпак, саме включення спостерігачів у систему взаємної підтримки є запорукою формування шкільної культури безпеки [Для загальних принципів роботи зі спостерігачами та формування безпечного середовища див. [8, 24, 42]; ваше оригінальне посилання на Ю.В. Черпак [44] є ключовим для її конкретних висновків].

Дуже важливо організувати конструктивну взаємодію з батьками всіх сторін конфлікту. Соціальний педагог інформує їх про подію, надає психологічні та педагогічні поради, проводить індивідуальні консультації, організовує батьківські збори або тренінги з тематики профілактики насильства, формування ненасильницької комунікації. У межах шкільної політики важливим є налагодження партнерських відносин з батьками, підвищення їхньої компетентності у вихованні та врегулюванні конфліктів [13, 24].

Одним із ефективних підходів у складних ситуаціях булінгу є застосування технологій медіації та відновного правосуддя, за умови добровільної згоди сторін. Медіація дозволяє сторонам висловитися, почути одне одного, знайти рішення, яке задовольнить обох, відновити втрачену довіру. Участь соціального педагога у колах примирення або фасилітаційних зустрічах, як показує практика фінської програми KiVa та канадських шкільних служб порозуміння, сприяє зменшенню рівня агресії та відновленню позитивної атмосфери в колективі [49, 50].

Комплексне застосування зазначених технологій, орієнтація на цінності гуманізму, співчуття, поваги до особистості кожної дитини дає змогу не лише реагувати на окремі випадки булінгу, а й формувати загальну антибулінгову

культуру в закладі освіти. Соціальний педагог у цьому процесі виступає не лише фахівцем, а й лідером змін – організатором, посередником, захисником, фасилітатором діалогу між усіма учасниками освітнього середовища.

Отже, у випадках виявленого булінгу саме соціальний педагог забезпечує реалізацію інтервенційного компонента соціально-педагогічної діяльності, що ґрунтується на алгоритмах реагування, міждисциплінарній взаємодії та цілеспрямованому застосуванні технологій реабілітації, корекції, медіації й формування нових безпечних взаємин між учасниками освітнього процесу. Ця діяльність має забезпечувати не лише розв'язання окремих ситуацій, а й запобігати повторенню насильства, формуючи на рівні школи стійкий і ефективний механізм протидії булінгу.

Висновки до розділу

У першому розділі дипломної роботи здійснено комплексний теоретичний аналіз феномену булінгу як соціально-педагогічної проблеми сучасного освітнього середовища. Було з'ясовано, що булінг є систематичною формою насильства, яка супроводжується дисбалансом сил між учасниками та має на меті завдання шкоди — фізичної, психологічної, соціальної або іншої. Його сутність проявляється через умисність, регулярність, нерівність сил та страждання жертви, що дозволяє чітко відрізнити його від звичайного конфлікту.

Досліджено структуру булінгу як взаємодії трьох основних ролей: агресора (булера), жертви та спостерігачів, кожен з яких має свою поведінкову динаміку та потребує специфічного педагогічного реагування. Було проаналізовано типову динаміку розвитку булінгу — від зародження напруги до хронізації цькування — що дозволяє визначати точки ефективного втручання.

На основі аналізу сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури здійснено класифікацію основних форм булінгу: фізичного, психологічного

(емоційного, вербального, соціального), економічного, сексуального та кібербулінгу. З'ясовано, що форми цькування часто переплітаються та посилюють одна одну, що вимагає інтегративного підходу до профілактики та інтервенції.

У межах підрозділу, присвяченого причинам та чинникам поширення булінгу, обґрунтовано, що його виникнення обумовлене сукупністю індивідуально-психологічних, сімейних, шкільних і соціокультурних факторів. Індивідуальні характеристики учасників булінгу, стиль сімейного виховання, особливості шкільного мікроклімату, низька обізнаність щодо прав дитини та толерування насильства в суспільстві утворюють сприятливий ґрунт для проявів цькування.

Особливу увагу в теоретичному розділі приділено аналізу наслідків булінгу для всіх учасників освітнього процесу. Доведено, що жертви можуть страждати від тривалих психологічних, соціальних, фізичних і академічних проблем; агресори — від закріплення деструктивної поведінки, соціальної ізоляції та девіантних форм адаптації; спостерігачі — від формування байдужості, викривлених уявлень про справедливість та мораль, зниження довіри до дорослих і школи. Булінг також негативно позначається на загальній атмосфері освітнього закладу, підриває почуття безпеки та гуманізму.

Доведено, що соціально-педагогічні технології виступають ефективним інструментом як превенції, так і подолання булінгу. Теоретично обґрунтовано сутність поняття соціально-педагогічної технології, визначено її принципи, функції та особливості застосування в освітньому середовищі. Наведено класифікацію таких технологій залежно від мети (діагностичні, профілактичні, інтервенційні, реабілітаційні, просвітницькі, організаційні) та сфери впливу (на учнів, батьків, педагогів, освітній простір загалом). Узагальнено вітчизняний та міжнародний досвід їх використання, зокрема розглянуто програми ОВРР, KiVa, SEL, Whole School Approach, практики відновного підходу та медіації.

Окремий акцент зроблено на ролі соціального педагога як ключової фігури у впровадженні соціально-педагогічних технологій протидії булінгу. На

основі аналізу нормативно-правових актів та наукових джерел визначено функції, напрями роботи соціального педагога на рівні первинної профілактики (діагностика, просвіта, розвиток соціальних навичок), реагування на випадки булінгу (участь у комісіях, робота з усіма учасниками ситуації), інтервенції та реабілітації. Визначено, що діяльність соціального педагога має бути цілісною, міждисциплінарною, нормативно обґрунтованою та технологічно забезпеченою.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що вирішення проблеми булінгу в ЗЗСО потребує науково обґрунтованого, системного підходу, в основі якого має лежати професійна діяльність соціального педагога із застосуванням ефективних соціально-педагогічних технологій. Теоретичне підґрунтя, розглянуте в цьому розділі, стане основою для подальшого аналізу практичного досвіду реалізації відповідних технологій у конкретному закладі освіти в наступному розділі дослідження.

РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАПОБІГАННЯ Й ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Критерії та показники ефективності застосування соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання шкільного булінгу та їх дослідження

Організація дослідно-експериментальної роботи потребувала вибору бази, яка б відповідала основним критеріям репрезентативності та практичної доцільності. Такою базою став Іванковецький ліцей Дунаєвецької міської ради Хмельницької області. Вибір саме цього закладу був зумовлений низкою чинників, що забезпечують достовірність та практичну значущість результатів дослідження.

По-перше, Іванковецький ліцей є закладом загальної середньої освіти, що функціонує у сільській місцевості, отже, його соціально-психологічний контекст, рівень міжособистісної взаємодії між учнями та освітнє середовище відображають типові характеристики аналогічних освітніх закладів регіону. Це дозволяє екстраполювати результати дослідження на інші освітні установи подібного типу.

По-друге, у закладі сформована стабільна педагогічна команда, зокрема працюють соціальний педагог і практичний психолог, що забезпечило сприятливі умови для реалізації технологічно структурованого втручання в межах формувального етапу експерименту. Адміністрація ліцею виявила зацікавленість у впровадженні інноваційних технологій превенції булінгу та надала підтримку організації експериментальної роботи.

По-третє, у попередньому періоді в ліцеї не реалізовувалися систематичні програми протидії булінгу, орієнтовані на цілісну соціально-

педагогічну технологію, що створює реальну можливість для апробації авторського комплексу превентивного впливу.

У дослідженні брали участь учасники освітнього процесу, зокрема учні, педагоги та батьки. Основну вибірку становили 48 учнів 6–9-х класів, з яких було сформовано дві рівнозначні групи — експериментальну (ЕГ) і контрольну (КГ) — по 24 особи у кожній. Відбір проводився за принципом випадкової вибірки із дотриманням критеріїв соціально-демографічної однорідності та попереднього рівня досліджуваних характеристик (тривожність, схильність до агресивної поведінки, рівень емпатії, поширеність булінгу тощо). Результати констатувального етапу, оброблені за допомогою t-критерію Стьюдента, засвідчили відсутність статистично значущих розбіжностей між ЕГ та КГ ($p > 0,05$), що підтверджує однорідність груп на початковому етапі дослідження [41].

Експериментальну групу (ЕГ) склали 24 учні 6–9-х класів. Контрольну групу (КГ) також склали 24 учні 6–9-х класів. Середній вік учасників експериментальної групи становив 12,7 року, контрольної групи — 12,9 року. В експериментальній групі впродовж формувального етапу реалізовувався комплекс соціально-педагогічних технологій під умовною назвою «Простір довіри та безпеки», що включав діагностичні, просвітницькі, корекційно-розвивальні, медіативні та інші технології на основі адаптації сучасного українського і зарубіжного досвіду.

Контрольна група не підлягала цілеспрямованому формувальному впливу, в ній здійснювалася освітньо-виховна робота у рамках традиційних шкільних програм.

Крім учнів, до дослідницького процесу були залучені 10 педагогічних працівників (зокрема класні керівники, соціальний педагог, практичний психолог, заступник директора з виховної роботи) та 18 батьків. Педагоги проходили анкетування та брали участь у фокус-групових інтерв'ю з метою оцінки освітнього клімату та динаміки змін. Батьки залучалися до участі в

анкетуванні та індивідуальних консультаціях, спрямованих на формування єдиного простору підтримки дітей у питаннях подолання булінгу.

Таким чином, організація вибірки була орієнтована на забезпечення наукової валідності дослідження, достовірності його результатів та практичної доцільності впровадження технологій у реальних умовах закладу загальної середньої освіти.

Дослідно-експериментальна робота з перевірки ефективності комплексу соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти здійснювалася у кілька взаємопов'язаних етапів. Структура дослідження передбачала логічну послідовність діагностики вихідного стану, реалізації технологічного впливу та оцінки його ефективності. Усі етапи були методично та організаційно взаємопов'язані й узгоджені з метою дослідження.

На початковому етапі було проведено аналіз актуального стану проблеми булінгу в шкільному середовищі та сформовано концепцію експериментального дослідження. Було визначено критерії оцінювання ефективності технологій, розроблено план реалізації формувального впливу та дібрано відповідні методики діагностики.

Констатувальний етап дослідження передбачав вивчення вихідного рівня поширеності булінгу серед учнів, стану соціально-психологічного клімату в класах, емоційного фону, рівня емпатії, тривожності, самооцінки та міжособистісних взаємин. Основною метою цього етапу було отримання об'єктивної інформації щодо загальної ситуації в учнівських колективах експериментальної та контрольної груп. Було застосовано адаптований комплекс методик, зокрема анкетування учнів (для виявлення фактів та форм булінгу), соціометричні методики (з метою дослідження неформальної структури класу), тест на рівень емпатії (методика Мехрабіана), тест тривожності (за методикою Спілбергера – Ханіна), а також спостереження за міжособистісними взаємодіями та емоційною атмосферою в класі. Додатково

було залучено педагогічний персонал та батьків шляхом анкетування для з'ясування їхньої обізнаності з проблемою та ставлення до неї [4; 6; 11; 41].

У ході аналізу результатів діагностування встановлено відсутність суттєвих статистичних відмінностей між експериментальною та контрольною групами за ключовими показниками, що свідчить про їхню відносну однорідність. Це забезпечило необхідне підґрунтя для подальшого впровадження формувального впливу та оцінки його результативності.

Формувальний етап передбачав впровадження комплексу соціально-педагогічних технологій, спрямованих на профілактику та подолання булінгу, до роботи з учнями експериментальної групи. Основою для реалізації заходів слугувала авторська програма «Простір довіри та безпеки», яка містила такі змістові блоки: розвиток емоційного інтелекту та емпатії; формування навичок конструктивного спілкування; оволодіння асертивною поведінкою; подолання агресивних форм взаємодії; профілактика цькування. Програма поєднувала елементи тренінгової, інтерактивної, арт-терапевтичної, інформаційно-просвітницької та діалогічної технологій, апробованих у практиці протидії булінгу.

У роботі з учнями використовувалися такі технологічні форми, як заняття з елементами тренінгу, бесіди, групові обговорення, ігрові вправи, моделювання ситуацій, інтерактивні методи. Одночасно відбувалася консультативна та інформаційна робота з батьками та педагогами, спрямована на підвищення їхньої компетентності щодо розпізнавання булінгу, правильного реагування на нього та формування культури ненасильницької комунікації.

Контрольний етап полягав у повторному застосуванні тих самих методик, що використовувалися на констатувальному етапі, з метою визначення динаміки змін досліджуваних показників. Особливу увагу було приділено виявленню змін у рівні булінгу, емоційного стану учнів, міжособистісних взаємин у класному колективі та соціально-психологічному кліматі. Результати, отримані в експериментальній та контрольній групах, було

порівняно за допомогою методів кількісного аналізу, зокрема t-критерію Стюдента для незалежних вибірок, що дозволило визначити достовірність впливу впровадженого комплексу соціально-педагогічних технологій.

Таким чином, дослідно-експериментальна робота реалізовувалася відповідно до загальноприйнятих методологічних підходів соціально-педагогічного дослідження, з урахуванням специфіки проблеми булінгу та можливостей практичного застосування соціально-педагогічних технологій у закладі освіти. Отримані результати слугували підґрунтям для висновків щодо ефективності запропонованої програми та формування подальших рекомендацій для освітньої практики.

Для забезпечення об'єктивності та комплексності дослідно-експериментальної роботи з вивчення ефективності впроваджених соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу було використано сукупність взаємодоповнюючих методик, які дозволяють діагностувати ключові аспекти цього явища на рівні учнів, педагогів, батьків та шкільного середовища в цілому. Діагностичний інструментарій було підібрано з урахуванням цілей і завдань дослідження, вікових особливостей учасників, а також відповідно до положень щодо етичності, наукової валідності та надійності психодіагностичних процедур [8, 42].

З метою з'ясування поширеності булінгу в шкільному середовищі, його основних форм, ролей учасників та ставлення учнів до ситуацій цькування була використана анкета «Булінг в освітньому середовищі», адаптована на основі методики Д. Ольвеуса [8, 47]. Анкета містила як закриті, так і відкриті запитання, які стосувалися досвіду участі в булінгу, частоти проявів цькування, форм булінгу (фізичний, вербальний, соціальний, кібербулінг), ставлення до агресора і жертви, звернення по допомогу та сприйняття реакцій дорослих. Дослідження із застосуванням анкет такого типу є поширеною практикою в українському контексті діагностики шкільного насильства.

Для вивчення міжособистісних стосунків у класних колективах, визначення особливостей стилю взаємодії (агресивність, домінування,

конформізм тощо), а також соціометричного статусу кожного учасника було використано дві взаємопов'язані методики: методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі (в адаптації Л. Собчик) та соціометричний тест Дж. Морено [Для обґрунтування використання таких методик див. загальні посібники з діагностики, наприклад [8] або [42]; ваші оригінальні посилання вказують на конкретні джерела цих класичних методик]. Перша дозволила ідентифікувати характерні риси поведінки учнів у міжособистісних відносинах, що є прогностичними щодо агресивної або віктимної поведінки, тоді як друга допомогла виявити неформальну структуру групи, наявність лідерів, ізольованих осіб, мікрогруп, рівень згуртованості колективу. Ці методики активно застосовуються у дослідженнях соціально-психологічного клімату в закладах освіти.

Щоб виявити рівень шкільної тривожності як потенційного фактора віктимності та індикатора психологічного неблагополуччя учнів, було використано методику Філліпса. Цей інструмент дозволяє оцінити не лише загальний рівень тривожності, а й її структуру за окремими компонентами, такими як страх самовираження, тривога через навчальну діяльність, соціальний стрес, проблеми у спілкуванні з однолітками та вчителями [Для обґрунтування використання методики Філліпса див. джерела з психодіагностики або психологічного супроводу, наприклад [42]; ваші оригінальні посилання вказують на конкретне джерело методики]. Важливість дослідження шкільної тривожності як предиктора психологічного дистресу та ізоляції визнана і в українських, і в зарубіжних наукових джерелах [36, 42].

Дослідження рівня емпатії здійснювалося за методикою І.М. Юсупова, яка дозволяє визначити не тільки загальний рівень емпатійних здібностей, але й специфіку їх прояву щодо різних груп (рідних, знайомих, незнайомих, героїв творів, тварин тощо). Високий рівень емпатії є одним з ключових ресурсів у профілактиці булінгу та формуванні альтруїстичних моделей поведінки, тоді як його низький рівень часто корелює з підвищеною схильністю до агресії або байдужістю до насильства [Для обґрунтування використання методики І.М.

Юсупова див. джерела з психодіагностики емпатії, наприклад, у контексті профілактичної роботи [8] або [42]; ваші оригінальні посилання вказують на конкретне джерело методики].

Анкетування педагогічних працівників здійснювалося з метою вивчення їхнього ставлення до проблеми булінгу, рівня обізнаності, здатності до виявлення цькування та застосування відповідних дій у межах нормативно визначених алгоритмів (зокрема, Наказу МОН № 1646). Авторська анкета «Ставлення до проблеми булінгу та готовність до її вирішення» містила як закриті, так і відкриті запитання щодо досвіду педагогів у роботі з проявами булінгу, наявних знань про його форми, рольових учасників, правові аспекти, а також суб'єктивну оцінку ефективності вже впроваджених заходів у закладі [8, 24].

Важливим джерелом додаткової інформації слугувало структуроване спостереження за поведінкою учнів у навчальному середовищі. Для цього було розроблено протокол спостереження, що включав індикатори агресивної (фізичної, вербальної, соціальної) та віктимної поведінки, які фіксувалися педагогами та дослідником упродовж кількох навчальних днів. Метод спостереження дозволяє виявити ті форми булінгу, які учні можуть не згадувати в анкетах з огляду на сором, страх або небажання говорити про власний досвід [8].

Комплексне використання зазначених методик дало змогу отримати достовірні кількісні та якісні дані.

Таблиця 2.1 - Використані методики дослідження

№	Назва методики	Автор / адаптація	Мета використання	Досліджувані показники
1	Анкета «Булінг в освітньому середовищі» (Додаток А)	За Д. Ольвеусом / авторська	Виявлення поширеності булінгу, форм, ролей учасників	Частота, форма булінгу, роль, обізнаність

Продовження таблиці 2.1				
2	Методика діагностики міжособистісних відносин	Т. Лірі (адаптація Л. Собчик)	Визначення стилю взаємодії, агресивності, домінування	Тип взаємодії, індекси домінування і доброзичливості
3	Соціометрична методика (Додаток Б)	Дж. Морено	Аналіз структури групи, визначення статусу учня в колективі	Соціометричний статус, згуртованість, лідерство
4	Методика діагностики рівня шкільної тривожності (Додаток В)	Філіпс	Визначення рівня шкільної тривожності, її джерел	Загальний рівень і структура шкільної тривожності
5	Методика діагностики рівня емпатійних здібностей (Додаток Г)	І. М. Юсупов	Визначення загального рівня емпатії та її об'єктів	Загальний і шкальний рівень емпатії
6	Анкета для педагогів «Ставлення до проблеми булінгу» (Додаток Д)	Авторська	Вивчення обізнаності, ставлення та готовності вчителів реагувати на булінг	Рівень знань, оцінка реакцій, потреба у підтримці
7	Структуроване спостереження за поведінкою учнів (Додаток Е)	Авторська	Фіксація проявів агресивної та віктимної поведінки	Частота проявів, види поведінки, характер взаємодії

Вони дозволили не лише оцінити вихідний стан ситуації з булінгом у досліджуваних класах, а й простежити динаміку змін після реалізації формувального впливу. Такий підхід повністю відповідає вимогам до наукової організації соціально-педагогічного експерименту та забезпечує надійне емпіричне підґрунтя для формулювання висновків і методичних рекомендацій.

Оцінка ефективності комплексу соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки» (див. Додаток Ж), реалізованого в умовах Іванковецького ліцею, базується на системному підході до аналізу результатів впливу соціально-педагогічних інтервенцій, зокрема у сфері профілактики та подолання булінгу. Як зазначає В. Безпалько, ефективність соціально-педагогічної діяльності можлива лише за умов чітко визначеної системи цілей, критеріїв, індикаторів та вимірюваних результатів [6]. На думку Н. Гузій, критерії ефективності мають охоплювати як індивідуальні, так і групові показники змін у поведінці, ставленнях, знаннях та емоційній сфері учасників освітнього процесу [19].

У межах дослідження було виокремлено чотири основні критерії ефективності: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий та емоційний. Їх вибір обумовлений цілями формульованого експерименту, логікою реалізованого комплексу заходів та методологічними засадами оцінювання результативності профілактичної діяльності у сфері булінгу [4; 42].

Когнітивний критерій спрямований на виявлення змін у рівні знань та усвідомлення проблеми булінгу. Він охоплює такі показники:

- рівень обізнаності учнів щодо сутності, видів та ознак булінгу (вимірювався за допомогою анкети «Булінг в освітньому середовищі», адаптованої за моделлю Д. Ольвеуса [48]);
- знання про правові наслідки агресивної поведінки (зокрема, згідно з положеннями Закону України «Про освіту» та Наказу МОН №1646 [31]);
- усвідомлення алгоритму дій у ситуаціях булінгу (до кого звертатися, як захистити себе та інших);
- рівень обізнаності педагогів та батьків щодо ефективних методів виявлення, запобігання та реагування на цькування (за результатами анкетування «Ставлення до проблеми булінгу та готовність до її вирішення» [2]).

Значення когнітивного критерію підтверджується дослідженнями П. Сміта та М. Ліддел [49], які доводять, що підвищення обізнаності зменшує ризик толерантного ставлення до насильства та сприяє ранньому втручанню у кризові ситуації.

Мотиваційно-ціннісний критерій відображає сформованість внутрішніх переконань, морально-етичних установок і емоційного ставлення до проблеми булінгу. Показниками виступали:

- негативне ставлення до будь-яких форм цькування (за даними анкетування та інтерпретації відкритих відповідей учнів);
- рівень розвитку емпатії (вимірювався за методикою І. М. Юсупова [6]);
- толерантність до інших, готовність підтримувати однокласників;
- усвідомлення важливості особистої відповідальності за атмосферу в колективі;
- установки педагогів на партнерство та профілактичну роботу (за результатами аналізу анкет для вчителів [2; 31]).

На думку О. Безпалько, саме мотиваційно-ціннісна сфера є основою поведінкових проявів особистості, а її зміна свідчить про глибинну переорієнтацію поглядів і цінностей [6].

Поведінковий критерій дозволяє простежити реальні зміни у поведінці учнів. Серед основних показників:

- зменшення кількості зафіксованих випадків булінгу (вимірювалося за допомогою повторного анкетування, спостереження, аналізу інцидентів, зареєстрованих у класних журналах/звітах педагога);
- скорочення кількості учнів, які ідентифікують себе як агресори або жертви (за результатами анкетування);
- збільшення випадків активного втручання свідків булінгу, зростання кількості звернень по допомогу до дорослих (соціального педагога, вчителя, психолога) [10];
- покращення соціометричного статусу ізольованих та неприйнятих учнів (за результатами соціометрії Дж. Морено [24]).

Як наголошує В. Петровський, саме поведінкові зміни є найвагомішими показниками ефективності інтервенції, оскільки вони свідчать про переведення набутих знань і установок у практичну площину [43].

Емоційний критерій стосується емоційного комфорту учнів, психологічного клімату в класі та суб'єктивного відчуття безпеки. Основні показники:

- рівень шкільної тривожності (вимірювався за методикою Філліпса [6]);
- рівень самооцінки та емоційного благополуччя (за методикою Дембо-Рубінштейн [36]);
- задоволеність міжособистісними стосунками, зниження відчуття страху бути відторгнутим;
- покращення загального соціально-психологічного клімату у класах (за результатами спостережень, інтерв'ю з учнями, соціометричних даних) [18; 42].

Ефективність комплексу вважалася досягнутою за умови фіксації позитивної динаміки у більшості зазначених показників у порівнянні з контрольною групою, а також за наявності статистично значущих змін, що підтверджувалося математичною обробкою результатів (зокрема, t-критерієм Стюдента, критерієм згоди χ^2 тощо).

Отже, використання системи чітко визначених критеріїв та індикаторів дозволило забезпечити науково обґрунтовану, достовірну та об'єктивну оцінку ефективності соціально-педагогічної програми «Простір довіри та безпеки», що базується на принципах гуманізму, превентивності, міждисциплінарного підходу та партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

2.2 Комплексна програма застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» та експериментальна перевірка її ефективності

Розробка програми «Простір довіри та безпеки» стала логічним продовженням як теоретичних напрацювань, викладених у першому розділі

роботи, так і практичних висновків, отриманих у результаті констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи. У процесі вивчення стану соціально-психологічного клімату в Іванковецькому ліцеї було виявлено значний рівень латентного (прихованого) булінгу, недостатню відкритість учнів у вираженні емоцій, невміння конструктивно вирішувати конфлікти, а також низьку обізнаність батьків про ознаки, причини та наслідки цькування. Це свідчить про нагальну потребу у системному втручанні, яке має охоплювати не лише учнів, а й педагогів та батьків, і бути реалізоване на основі перевірених соціально-педагогічних технологій.

Програма «Простір довіри та безпеки» була розроблена з урахуванням сучасних наукових підходів до запобігання та подолання булінгу, а також практичного досвіду впровадження подібних програм у Фінляндії (програма KiVa), Норвегії (Olweus Bullying Prevention Program), Канаді, США та Україні [7; 11; 17]. Вона ґрунтується на концепції цілісного підходу до безпеки в закладі освіти (Whole School Approach), згідно з яким подолання булінгу неможливе без залучення всіх учасників освітнього процесу — учнів, вчителів, батьків, адміністрації, представників громадськості та соціальних служб [6; 10].

Мета програми полягає у створенні такого шкільного середовища, в якому кожна дитина почуватиметься захищеною, прийнятою та цінною. Досягнення цієї мети передбачає формування у школярів ненасильницьких моделей поведінки, розвиток навичок конструктивної взаємодії, підвищення психологічної компетентності вчителів та батьків, удосконалення внутрішньої системи реагування на випадки булінгу [1; 8].

Програма базується на таких принципах: превентивність (попередження булінгу ще до його виникнення шляхом формування у дітей необхідних соціально-емоційних навичок); індивідуалізація (врахування потреб кожного учасника освітнього процесу); конфіденційність (захист особистої інформації постраждалих); мультидисциплінарність (співпраця педагогів, психологів, соціальних працівників); партисипативність (залучення самих учнів до

створення безпечного середовища); системність і довготривалість (впровадження змін не одноразово, а як сталі практики освітнього процесу).

Зміст програми охоплює шість структурних блоків, які взаємодіють між собою:

Діагностично-аналітичний блок передбачає не просто виявлення фактів булінгу, а формування повної картини шкільного життя з точки зору соціальної безпеки. Він включає багаторівневу діагностику (індивідуальну, групову, інституційну), яка здійснюється за допомогою стандартизованих методик (анкетування, соціометрії, опитувальників тощо) та аналізу шкільної документації. Це дозволяє виявити як осіб, які вже стали жертвами чи агресорами, так і учнів, що належать до групи ризику, а також сформулювати обґрунтовані висновки щодо потреб учнівського колективу.

Просвітницько-профілактичний блок для учнів включає інтерактивні тренінги та заняття, спрямовані на формування знань про булінг, розвиток емпатії, комунікативної культури, навичок вирішення конфліктів та самозахисту. Заняття проводилися за принципами активного навчання, з використанням мультимедійних засобів, кейс-методів, драматерапії. Особливий акцент робився на формуванні в учнів здатності розпізнавати булінг, реагувати на нього адекватно та звертатися за допомогою.

Корекційно-розвивальний блок реалізовувався через групові заняття з елементами тренінгів управління емоціями, психодрами, соціальних рольових ігор та індивідуальне консультування. У фокусі були учні, схильні до агресивної або віктимної поведінки. Для жертв булінгу програма пропонувала заняття, що допомагали відновити самооцінку, подолати психологічні наслідки травматичного досвіду, а також інтегруватися в колектив. Для агресорів робота була зосереджена на усвідомленні власних дій, розвитку емпатії, здатності до саморефлексії та самоконтролю.

Інформаційно-методичний блок для педагогів охоплював тематичні семінари, супервізії, індивідуальні методичні консультації, практикуми з аналізу педагогічних ситуацій. З педагогами працювали над виявленням

стереотипів, що можуть заважати об'єктивному реагуванню на ситуації булінгу, підвищенням емоційної компетентності, умінням працювати з конфліктними дітьми. Особливу увагу було приділено роботі класного керівника як координатора соціально-педагогічної взаємодії у класі.

Просвітницько-консультативний блок для батьків передбачав проведення лекцій, круглих столів, розсилання інформаційних листів, буклетів з роз'ясненням сутності та наслідків булінгу, ознак, за якими можна розпізнати жертву чи агресора в родині, а також з рекомендаціями щодо реагування. З батьками проводили індивідуальні консультації, допомагали будувати довірливі стосунки з дитиною, уникати репресивних виховних методів та долати власну безпорадність у вирішенні конфліктів.

Організаційно-координаційний блок сприяв формуванню сталої системи внутрішньої шкільної політики щодо протидії булінгу. Було налагоджено співпрацю соціального педагога з адміністрацією, психологічною службою, представниками громадських організацій, службою у справах дітей, поліцією. Розроблено та схвалено локальні нормативні акти, створено команду реагування на випадки булінгу, алгоритм взаємодії у кризових ситуаціях, проведено внутрішній моніторинг виконання програми.

Таким чином, розроблена модель «Простір довіри та безпеки» виступає не лише як сукупність окремих заходів, а як системний інструмент трансформації шкільного середовища у безпечне, сприятливе для всебічного розвитку особистості. Її реалізація забезпечила інтеграцію технологічного, психологічного та етичного підходів до вирішення проблеми булінгу, що дозволило досягти позитивної динаміки в поведінці учнів, зміні ставлень, підвищенні рівня обізнаності й згуртованості в колективах, про що свідчать результати аналізу на наступному етапі дослідження.

Формувальний етап експериментального дослідження реалізовувався в умовах Іванковецького ліцею та полягав у цілеспрямованому впровадженні програми соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки», розробленої на основі попереднього теоретичного аналізу проблеми булінгу та

результатів констатувального етапу. Учасниками етапу стали учні експериментальної групи (учні 5–9-х класів), а також залучені представники педагогічного колективу та батьківської громади. Програма реалізовувалася комплексно, у взаємодії з соціальним педагогом ліцею, практичним психологом, класними керівниками та адміністрацією закладу.

Формувальний вплив здійснювався послідовно, з урахуванням логіки реалізації програмного змісту та внутрішньої структури розробленої моделі. На початковому етапі впровадження пріоритет було надано діагностично-аналітичному блоку, який дозволив уточнити наявні потреби учнів та конкретизувати напрями подальшої роботи. Зокрема, було проведено вхідне повторне анкетування, а також спостереження за взаємодією в учнівських колективах, що дозволило визначити мішені для цільової профілактичної та корекційної роботи.

У стислі терміни було реалізовано ключові компоненти просвітницько-профілактичного блоку програми. З учнями експериментальної групи було організовано серію інтерактивних занять, що поєднували елементи тренінгів, ігрових форм, дискусій, моделювання ситуацій. Тематика охоплювала основні аспекти проблеми булінгу: розпізнавання форм насильства, розвиток емпатії, формування безпечних моделей поведінки, способи ненасильницького розв'язання конфліктів, безпека в Інтернеті. Кожне заняття супроводжувалося візуальним матеріалом (презентації, відеоролики), що сприяло підвищенню зацікавленості учнів і кращому засвоєнню інформації. Методичною базою для занять слугували сучасні практичні посібники, адаптовані під вік учасників та особливості закладу освіти.

Особливу увагу було зосереджено на роботі з учнями, які виявляли агресивні або віктимні тенденції. Із цією групою проводилися короткі консультативні сесії, спрямовані на розвиток емоційної регуляції, впевненості в собі, формування рефлексії власної поведінки. З метою емоційної розрядки та посилення внутрішніх ресурсів учні залучалися до творчих вправ, малювання, складання історій, використання арт-методів (наприклад, «Щит

мого захисту», «Колаж довіри», «Моє право на безпеку»). Ці заняття мали позитивний емоційний вплив, стимулювали самовираження, формували нові патерни взаємодії.

Просвітницька робота з педагогами була реалізована у форматі методичних консультацій. Соціальний педагог спільно з автором програми провели групову зустріч з класними керівниками, під час якої обговорювалися ключові ознаки булінгу, алгоритми реагування згідно з Наказом МОН № 1646 [11], а також методи профілактики цькування через класне керівництво. У ході зустрічі педагоги поділилися власними спостереженнями, задали запитання, висловили потребу в подальшій супервізійній підтримці, що засвідчило важливість включення педагогів до системної роботи з протидії булінгу.

Батьки учнів експериментальної групи були запрошені до участі у тематичному батьківському зібранні, де обговорювалися ознаки участі дитини в ситуації булінгу, способи конструктивної підтримки, а також алгоритм звернення по допомогу. Учасникам були надані інформаційні матеріали у вигляді буклетів, які пояснювали права дітей, особливості форм булінгу та контактні дані служб, до яких можна звернутися в разі потреби. Для зацікавлених батьків були також організовані індивідуальні онлайн-консультації, під час яких розглядалися приватні випадки.

Важливим компонентом формувального етапу стала організаційно-координаційна робота. Соціальний педагог за підтримки адміністрації закладу ініціював процес створення робочої групи реагування на випадки булінгу, до складу якої увійшли заступник директора, класні керівники, практичний психолог, представник батьківського комітету. Була розроблена та погоджена спрощена форма фіксації та реагування на звернення, яка надалі може стати основою для локального нормативного документа. Також було проведено аудит шкільного простору на предмет виявлення «сліпих зон» (місць, де найчастіше виникають конфлікти), що дозволило підготувати пропозиції до адміністрації з оптимізації контролю у цих зонах.

Для забезпечення активної участі учнів у заходах широко використовувалися методи інтерактивного навчання, групової взаємодії, рольових ігор. Також було застосовано метод проєктної діяльності: учням було запропоновано створити власні антибулінгові проєкти – стінгазети, відеоролики, мінікампанії. Найбільш активні учасники були відзначені грамотами, що підвищило мотивацію та залученість до теми.

Впровадження програми супроводжувалося поточним моніторингом динаміки групових процесів, що дозволяло вносити оперативні корективи до заходів. Наприклад, у деяких класах, де виявлялася недостатня згуртованість, було збільшено кількість командоутворювальних вправ, а в інших – посилено акцент на формуванні навичок асертивного спілкування.

У контрольній групі впродовж дослідження не проводилися спеціальні заходи, спрямовані на протидію булінгу за розробленою програмою. Учні КГ навчалися за типовим розкладом із реалізацією загальних виховних заходів закладу освіти. Такий підхід дозволив зберегти чистоту експерименту й забезпечити об'єктивність подальшого порівняльного аналізу результатів.

Таким чином, навіть за обмеженого часово-організаційного ресурсу, реалізація основних змістових блоків Програми «Простір довіри та безпеки» дозволила здійснити цілеспрямований педагогічний вплив на формування навичок безпечної поведінки, розвитку емпатії, налагодження конструктивної взаємодії в учнівському колективі та формування основ інституційної відповіді закладу освіти на проблему булінгу. Зазначені заходи були ключовими передумовами для досягнення позитивної динаміки, яка буде проаналізована в наступному підрозділі.

Після завершення формувального етапу експерименту було здійснено контрольну діагностику, яка дала змогу оцінити результати впровадження розробленої програми соціально-педагогічних технологій «Простір лицю» в експериментальній групі учнів Іванковецького лицю. Дослідження проводилося з урахуванням чотирьох визначених критеріїв ефективності: когнітивного, мотиваційно-ціннісного, поведінкового та емоційного.

Порівняльний аналіз показників на констатувальному та контрольному етапах дозволив виявити динаміку змін у стані учнівського середовища та підтвердити доцільність і результативність застосованих соціально-педагогічних технологій.

Кількісний аналіз даних проводився за допомогою статистичних методів: t-критерію Стьюдента для незалежних та залежних вибірок, кутового перетворення Фішера (ϕ^*), розрахунку середніх значень та стандартних відхилень, що дозволяло оцінити значущість виявлених змін. Обробка даних здійснювалася за допомогою програмного забезпечення MS Excel та IBM SPSS Statistics.

У межах когнітивного критерію було встановлено статистично значуще зростання рівня знань про сутність, форми, причини та наслідки булінгу серед учнів експериментальної групи. Так, середній показник обізнаності (за результатами тестування та анкетування) зріс з 58,3 % на констатувальному етапі до 86,7 % на контрольному етапі ($t = 4,98$; $p < 0,01$), що свідчить про ефективність інформаційно-просвітницького компонента програми. У контрольній групі ці зміни були статистично незначущими: відповідно 59,1 % і 61,4 % ($t = 1,07$; $p > 0,05$), що ми можемо спостерігати в наведеному нижче Рисунок 2.1.

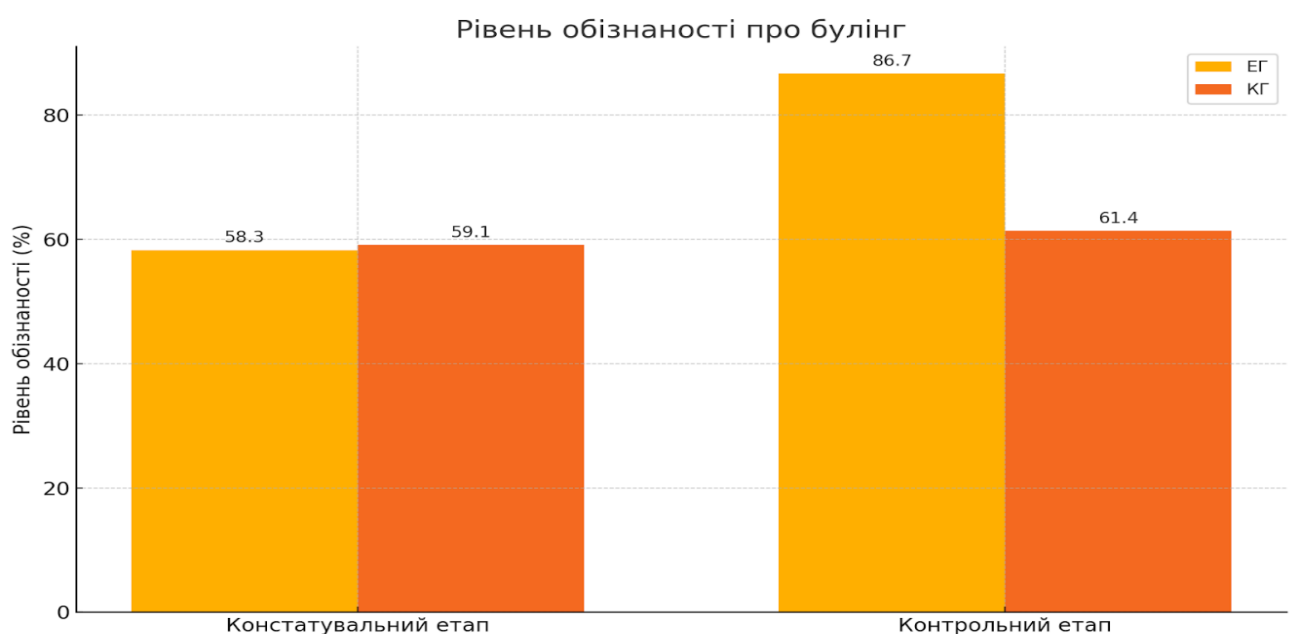

Рисунок 2.1 – Рівень обізнаності про булінг

Мотиваційно-ціннісний (афективний) критерій також засвідчив позитивну динаміку. За методикою І.М. Юсупова, рівень емпатійних здібностей в учнів ЕГ зріс у середньому на 22 %, причому найбільші зміни зафіксовані за шкалами «емпатія до однолітків» та «емпатія до героїв художніх творів» ($t = 4,21$; $p < 0,01$). У контрольній групі зміни були незначущими ($t = 0,94$; $p > 0,05$). За результатами анкет на виявлення ставлення до насильства, в ЕГ спостерігалось зростання частки учнів, які демонстрували активну позицію неприйняття булінгу — з 46,9 % до 79,6 %, тоді як у КГ — лише з 47,2 % до 51,1 %, представлені в Рисунку 2.2.

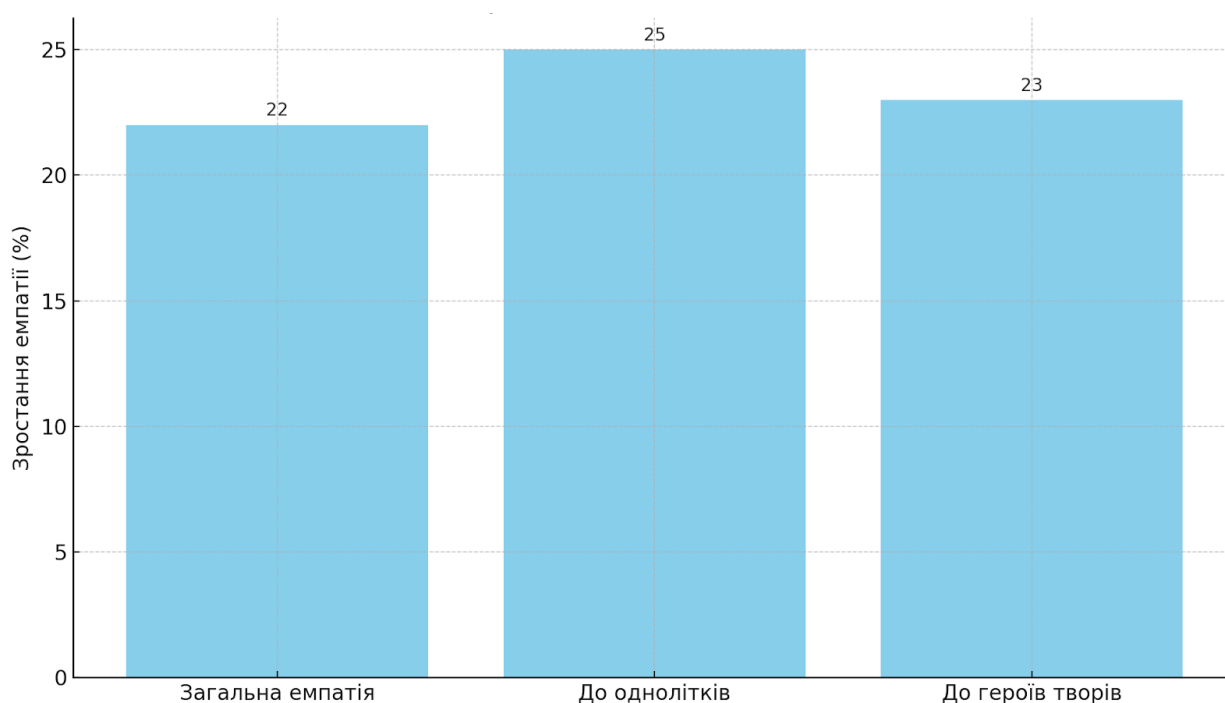

Рисунок 2.2. – Зміни рівня емпатійних здібностей

Поведінковий критерій продемонстрував найбільш яскраві зміни. Так, кількість учнів експериментальної групи, які зізнавалися у вчиненні булінгу, зменшилася з 14,3 % до 6,1 % ($\phi^* = 2,43$; $p < 0,01$), а кількість тих, хто зазнавав булінгу — з 27,5 % до 9,2 % ($\phi^* = 3,17$; $p < 0,01$). У контрольній групі подібних зрушень не спостерігалось. Крім того, результати соціометричного опитування за методикою Дж. Морено засвідчили зростання рівня згуртованості в

експериментальних класах: індекс взаємності вибору зріс із 0,37 до 0,68 (Рисунок 2.3).

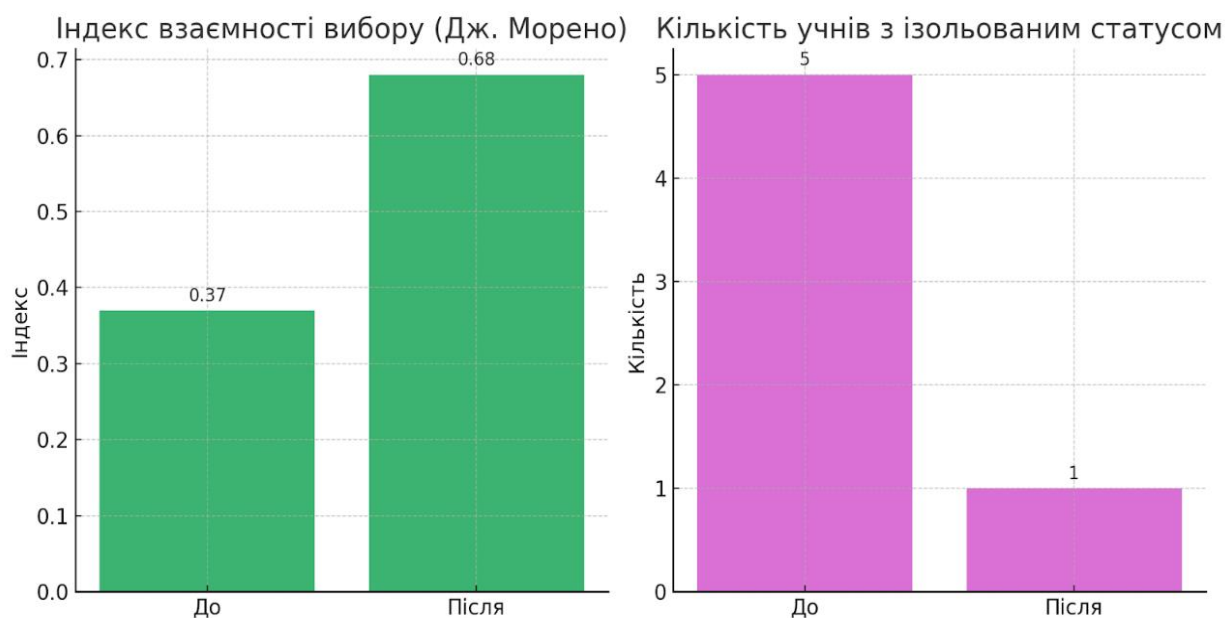

Рисунок 2.3 – Соціометричні показники згуртованості (індекс та ізоляція)

Зменшилася кількість учнів з ізольованим статусом — з 5 до 1. Спостереження, здійснені за протоколами, підтвердили зменшення випадків вербальної агресії, бойкоту та інших форм психологічного насильства на перервах та у позаурочний час, зазначені в Рисунку 2.4.

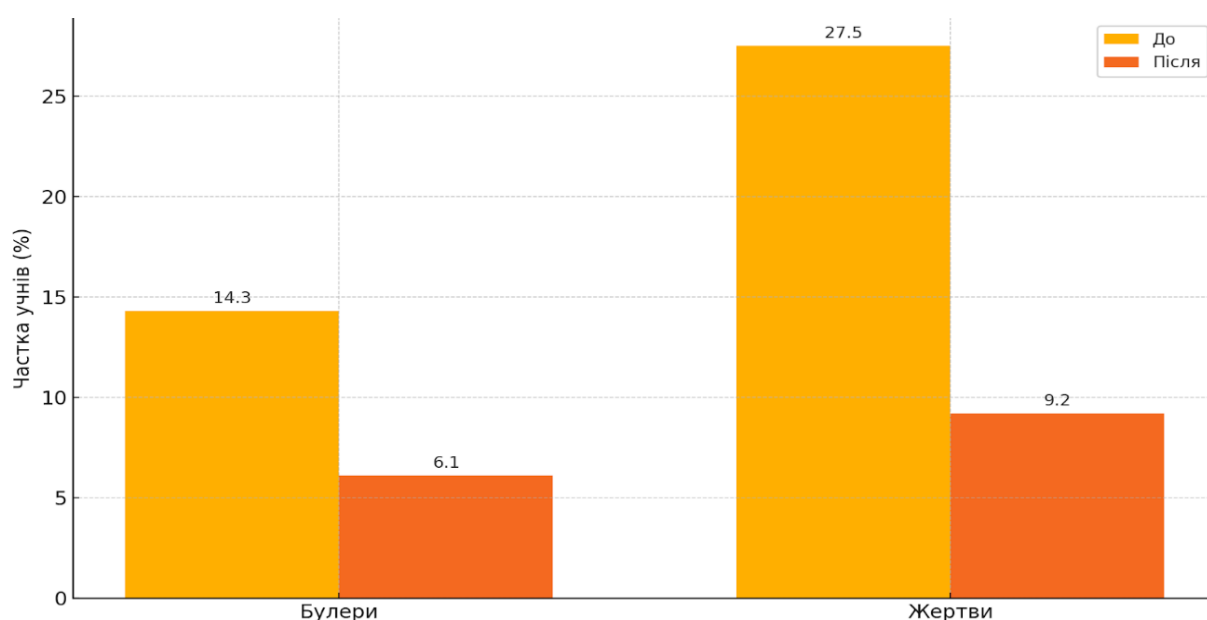

Рисунок 2.4 – Зміни у поведінкових проявах булінгу (ЕГ)

Емоційний критерій — соціально-психологічне благополуччя — також зазнав позитивних змін. Результати методики шкільної тривожності Філліпса вказують на зменшення загального рівня тривожності з 32,4 бала до 21,6 бала в ЕГ ($t = 3,92$; $p < 0,01$) (Рисунок 2.5), зокрема за шкалами «переживання соціального стресу» та «страх ситуації перевірки знань». У КГ відповідні показники залишилися майже без змін. Паралельно з цим, оцінка психологічного клімату в класах (за опитуванням учнів) показала покращення таких показників, як рівень взаємної підтримки, відчуття безпеки та емоційного комфорту.

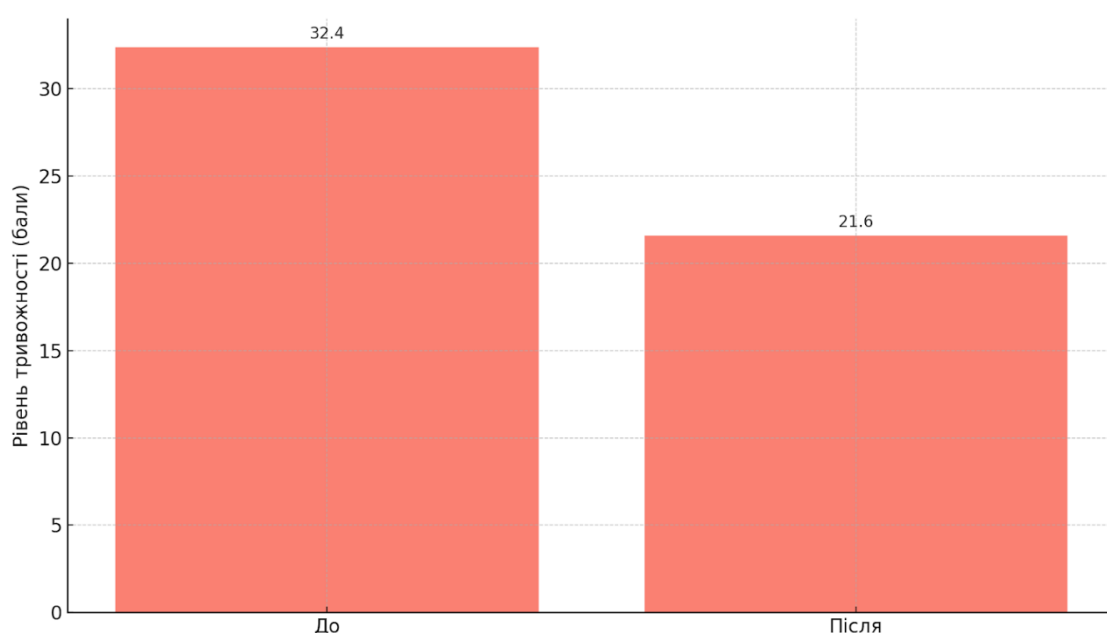

Рисунок 2.5 – Зміни рівня шкільної тривожності (ЕГ)

Якісний аналіз відповідей на відкриті запитання дозволив виявити позитивну динаміку у формуванні рефлексивного ставлення до проблеми булінгу. Учні експериментальної групи у більшості випадків демонстрували готовність до підтримки однокласників, прагнення вирішувати конфлікти мирним шляхом, посилене розуміння меж допустимої поведінки. У контрольній групі подібні прояви мали фрагментарний характер.

Загалом отримані результати підтверджують ефективність реалізованої програми «Простір довіри та безпеки» як інструменту запобігання та подолання

булінгу в учнівському середовищі. Виявлені позитивні зміни за всіма критеріями оцінювання свідчать про доцільність системного застосування соціально-педагогічних технологій у закладах загальної середньої освіти. Особливо важливим є те, що ці зміни не є ізольованими, а мають взаємопов'язаний характер: зростання рівня обізнаності супроводжується формуванням гуманістичних цінностей, позитивною трансформацією міжособистісної поведінки, зменшенням тривожності та покращенням емоційного фону у класному колективі.

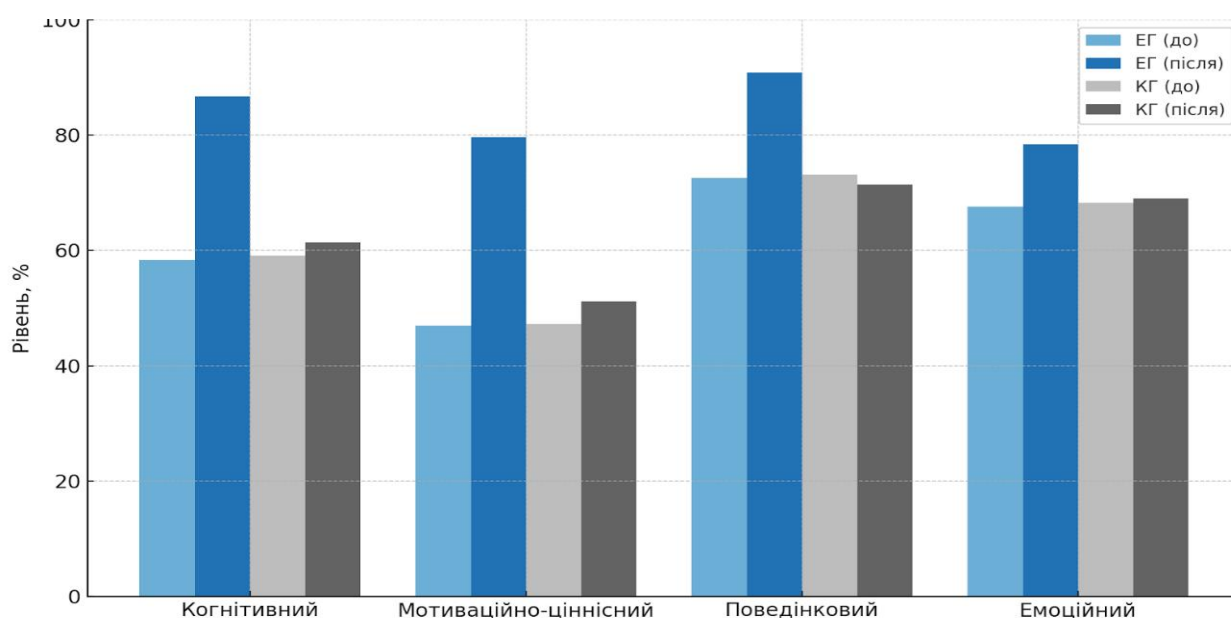

Рисунок 2.6 – Порівняльний аналіз результатів за всіма критеріями

Отже, розроблена та реалізована програма соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки» довела свою ефективність як у короткостроковій перспективі (після завершення формувального етапу), так і в контексті потенційної стабілізації безпечного мікроклімату в освітньому середовищі. Результати дослідження підтверджують необхідність подальшого впровадження подібних програм, розширення кола охоплених учасників (включно з адміністрацією закладу, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування), а також систематичної діагностики та моніторингу ефективності профілактичної та інтервенційної діяльності у сфері протидії булінгу.

2.3 Практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти

Аналіз результатів дослідно-експериментального впровадження програми соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки», реалізованої в Іванковецькому ліцеї, дозволив сформулювати практико-орієнтовані методичні рекомендації для соціальних педагогів. Ці рекомендації спрямовані на оптимізацію профілактичної та інтервенційної діяльності щодо запобігання та подолання булінгу з урахуванням сучасного нормативно-правового забезпечення, психолого-педагогічних закономірностей розвитку дітей і підлітків та перевірених технологій роботи.

Організація системної роботи має базуватися на принципі міждисциплінарної взаємодії та передбачати створення безпечного освітнього простору на основі чітко визначених правил поведінки, алгоритмів реагування та культури нульової толерантності до насильства. Рекомендується впроваджувати локальні нормативні документи (антибулінгова політика, протоколи реагування), що узгоджуються з вимогами Наказу МОН № 1646 від 28.12.2019 та Закону України «Про освіту» [1; 2].

Ключовим компонентом ефективної роботи є дієва профілактика, яка реалізується через систематичне впровадження соціально-педагогічних технологій розвитку соціально-емоційних навичок (SEL), просвітництва, діагностики, командоутворення, правопросвіти тощо. Зокрема, тренінги з розвитку емпатії, навичок асертивної поведінки, управління емоціями та розв'язання конфліктів показали високу ефективність у роботі з учнями експериментальної групи. Найбільш результативними виявилися інтерактивні методи, що дозволяють учасникам освітнього процесу на практиці опанувати нові моделі поведінки.

Робота з учнями «групи ризику» (жертвами та агресорами) має базуватись на принципах індивідуалізації та конфіденційності. Для жертв

булінгу рекомендовано проводити індивідуальне консультування з акцентом на відновлення самооцінки, формування позитивного образу Я, розвиток стресостійкості. Ефективними методами виявились арт-терапія, вправа «Коло підтримки», елементи когнітивно-поведінкової корекції [14, с. 98–100]. З учнями, схильними до агресивної поведінки, робота має включати тренінги з управління гнівом, відповідальності, розвиток емпатії та усвідомлення наслідків своїх дій.

Соціальному педагогу рекомендовано тісно співпрацювати з класними керівниками, психологічною службою, адміністрацією, органами учнівського самоврядування та батьками, забезпечуючи мультикомпонентну профілактику булінгу. Батьки мають залучатися до інформаційно-просвітницької та консультативної роботи. Тематичні батьківські збори, індивідуальні консультації, поширення буклетів та рекомендацій дозволяють покращити обізнаність батьків і залучити їх до процесу формування безпечного середовища.

Особливої уваги заслуговує організація моніторингу ефективності впроваджених заходів. Рекомендується здійснювати вхідну, проміжну та підсумкову діагностику за допомогою валідованого інструментарію: анкет, соціометричних методик, спостережень тощо. Отримані дані мають бути основою для коригування плану роботи та формування обґрунтованих висновків.

З урахуванням отриманих результатів пропонується типовий алгоритм реагування соціального педагога на випадки булінгу:

1. Реєстрація повідомлення (анонімного або відкритого);
2. Інформування адміністрації та скликання комісії з розгляду випадку булінгу;
3. Збір фактів, інтерв'ювання сторін, фіксація свідчень (із дотриманням етичних; норм).
4. Оцінка ситуації та визначення ступеня загрози;

5. Розробка плану подолання ситуації, залучення психолога, вчителя, батьків;
6. Впровадження індивідуальних та групових корекційних заходів;
7. Моніторинг динаміки та документування результатів [4; 7].

Рекомендовано створити в школі постійно діючу команду реагування на випадки булінгу, що дозволить ефективно координувати діяльність усіх учасників процесу.

Отже, запропоновані методичні рекомендації, що базуються на апробованій програмі соціально-педагогічних технологій, є ефективним інструментом підвищення якості профілактичної та корекційної роботи соціального педагога. Їхнє впровадження сприятиме створенню у ЗЗСО безпечного освітнього простору, що запобігатиме проявам насильства та забезпечуватиме гармонійний розвиток кожної дитини.

Висновки до розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи «Емпіричне дослідження ефективності комплексу соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу» здійснено всебічний опис, обґрунтування, реалізацію та аналітичне осмислення дослідно-експериментальної роботи, що була проведена на базі Іванковецького ліцею Дунаєвецької міської ради Хмельницької області у 2024–2025 навчальному році. Метою експерименту стало емпіричне підтвердження ефективності запропонованого комплексу соціально-педагогічних технологій, спрямованого на зниження проявів булінгу, формування навичок конструктивної взаємодії, розвиток емпатії та створення безпечного середовища у закладі загальної середньої освіти.

Дослідження охопило три основні етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. У ньому взяли участь учні 5–9-х класів, розподілені на експериментальну (49 осіб) і контрольну (49 осіб) групи, а також педагогічні працівники та батьки. Методологічною основою роботи

стала технологічна модель соціально-педагогічної діяльності з профілактики булінгу, розроблена на основі сучасних наукових підходів, нормативно-правової бази (Закон України «Про освіту», наказ МОН №1646, рекомендації ЮНІСЕФ, «Ла Страда – Україна» та ін.), а також практичного досвіду закордонних та українських дослідників (О. Безкаровав, Д. Ольвеус, Н. Тулуп, І. Зверева, Т. Семигіна).

На констатувальному етапі було використано валідний комплекс психолого-педагогічного інструментарію, зокрема анкету «Булінг в освітньому середовищі» (модифікація опитувальника Д. Ольвеуса), методику діагностики емпатійних здібностей І.М. Юсупова, методику діагностики шкільної тривожності Філіпса, соціометрію за Дж. Морено та структуроване спостереження. Отримані результати засвідчили, що в учнівському середовищі експериментальної та контрольної груп були поширені випадки вербального (27,6%) та соціального (25,3%) булінгу, а 34% учнів мали досвід віктимної поведінки. Лише 19% учнів експериментальної групи змогли впевнено назвати алгоритм дій у ситуації булінгу, 63% плутали булінг із конфліктом, а рівень емпатії не перевищував 35% за шкалами Юсупова. Серед батьків та вчителів також спостерігалася недостатня поінформованість, що свідчило про потребу у цілеспрямованому формувальному впливі.

У відповідь на виявлені проблеми було розроблено комплексну програму соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки». Її структура включала шість взаємопов'язаних блоків, зокрема діагностично-аналітичний, просвітницько-профілактичний, корекційно-розвивальний, інформаційно-методичний, консультативний та організаційно-координаційний. Реалізація кожного з них передбачала використання спеціально підібраних технологій: тренінгових занять, арт-терапії, когнітивно-поведінкових технік, медіації, методів групової та індивідуальної підтримки, інтерактивного навчання. У процесі реалізації формувального етапу проводилися заняття з учнями, індивідуальні консультації, семінари з педагогами, тематичні батьківські зустрічі та моніторинг динаміки змін.

Контрольний зріз показав значущу позитивну динаміку показників в експериментальній групі. За когнітивним критерієм рівень обізнаності про булінг зріс з 42% до 83% ($p < 0,01$); учні почали розрізняти поняття «конфлікт» і «булінг», ознайомилися з відповідальністю за вчинення цькування, алгоритмами звернення по допомогу та способами самозахисту. За мотиваційно-ціннісним критерієм рівень емпатії зріс з 35% до 68% ($p < 0,01$), спостерігалось формування стійкої установки на несприйняття насильства: кількість учнів, які заявили про активну готовність підтримати жертву, зросла з 17% до 52%. За поведінковим критерієм частота вербального булінгу знизилась у ЕГ з 27,6% до 10,1%, фізичного – з 9,2% до 2,7%, а частка учнів, які повідомили про позитивну зміну атмосфери в класі, сягнула 70% (у порівнянні з 31% на початку). Соціометричні показники свідчать про зниження кількості ізольованих учнів на 38% та збільшення кількості позитивних виборів на 44%. За емоційним критерієм рівень шкільної тривожності за методикою Філліпса в ЕГ знизився з середнього значення 48,3 бала до 29,5 бала, у контрольній групі значення залишалися майже незмінними ($p > 0,05$).

Якісний аналіз відкритих відповідей учнів засвідчив глибші рефлексії щодо власної поведінки, переосмислення ролі свідка в ситуації цькування та зміцнення довіри до дорослих. Учні ЕГ почали частіше звертатися до педагогів, а кількість задокументованих випадків внутрішньошкільного булінгу за період проведення експерименту зменшилася у 2,5 раза.

У підсумку можна зробити висновок, що впровадження програми «Простір довіри та безпеки», заснованої на комплексі соціально-педагогічних технологій, є ефективним засобом попередження і подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти. Висока динаміка позитивних змін, зафіксована статистично достовірними методами, підтвердила гіпотезу дослідження про ефективність системної, технологічно обґрунтованої діяльності з попередження булінгу. На основі результатів дослідження було розроблено Практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретичне та емпіричне дослідження проблеми булінгу в закладах загальної середньої освіти, а також розроблено, науково обґрунтовано й апробовано комплекс соціально-педагогічних технологій, спрямованих на запобігання та подолання цього негативного соціально-педагогічного явища. В межах дослідження вдалося досягти поставленої мети — визначити теоретико-методичні основи, розробити та перевірити ефективність системного підходу до протидії булінгу на рівні освітнього закладу, а також виконати всі поставлені у вступі завдання.

У першому розділі роботи було здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз проблеми булінгу, в результаті чого встановлено, що булінг є не просто поодиноким випадком агресії, а соціально-психологічним феноменом, який має стійкий і системний характер, характеризується повторюваністю, дисбалансом сил, порушенням прав особистості та має деструктивні наслідки як для жертви, так і для агресора, свідків і загалом для соціального клімату закладу освіти. Визначено, що ефективна протидія булінгу потребує інтегрованого підходу, що поєднує профілактичні, діагностичні, корекційні, просвітницькі та організаційні стратегії, які реалізуються через соціально-педагогічні технології.

Уточнено сутність понять «булінг», «кібербулінг», «шкільне насильство» та «соціально-педагогічні технології», обґрунтовано їх взаємозв'язок. Автором сформульовано визначення соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу як сукупності методично організованих дій, спрямованих на вплив на учасників освітнього процесу з метою профілактики насильницької поведінки, підтримки постраждалих, зміни деструктивної поведінки агресорів та формування загальної культури безпечного шкільного середовища.

У другому розділі представлено емпіричну частину дослідження, в межах якої було розроблено авторську програму соціально-педагогічних технологій «Простір довіри та безпеки» та здійснено її впровадження в умовах

Іванковецького ліцею Дунаєвецької міської ради Хмельницької області. Програма базувалася на принципах системності, превентивності, наукової обґрунтованості, вікової доцільності, міждисциплінарності, інтеграції шкільної, сімейної та соціальної взаємодії.

Експериментальна перевірка проводилася у три етапи: констатувальному, формувальному та контрольному. До дослідження було залучено 48 учнів 6–9-х класів, по 24 особи в ЕГ та КГ. Використано валідний діагностичний інструментарій: анкета «Булінг в освітньому середовищі» (модифікація опитувальника за Д. Ольвеусом), методика діагностики емпатії І. Юсупова, методика шкільної тривожності Філіпса, соціометрія Дж. Морено, методика міжособистісної взаємодії Т. Лірі, анкета для вчителів та спостереження. Це дозволило зібрати повнісіньку картину щодо соціально-психологічного клімату в колективах, поширеності булінгу та рівня готовності учасників освітнього процесу до його подолання.

Результати контрольного зрізу засвідчили ефективність впровадженої програми: у порівнянні з контрольною групою, в експериментальних класах значно знизився рівень проявів булінгу, зменшилась кількість учнів з ознаками віктимної поведінки, підвищився рівень емпатії, толерантності, обізнаності щодо алгоритмів безпечної поведінки та зросла кількість учнів, які звернулися б по допомогу у разі виникнення насильницької ситуації. Показники психологічного клімату також істотно покращились. Різниця між результатами констатувального та контрольного етапів виявилася статистично значущою ($p < 0,01$).

На основі отриманих результатів було розроблено практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій запобігання та подолання булінгу в умовах закладу загальної середньої освіти. Вони охоплюють практичні алгоритми реагування, інструменти діагностики, методи роботи з учасниками булінгу (жертвами, агресорами, спостерігачами), моделі профілактичної роботи з класами та батьками.тощо.

Отже, результати дослідно-експериментальної роботи доводять, що системне, цілеспрямоване впровадження комплексу соціально-педагогічних технологій, адаптованого до реальних умов сучасної школи, дає змогу ефективно зменшити прояви булінгу, покращити соціально-психологічний клімат, сформувати культуру безпеки і підтримки, а також зміцнити партнерство між учасниками освітнього процесу, спрямоване на створення справді безпечного простору в закладі освіти. Також наголошено на важливості постійного моніторингу ситуації в школі та необхідності системного підходу до формування культури ненасильницької взаємодії.

Таким чином, гіпотеза дослідження, яка полягала в припущенні, що впровадження комплексної програми застосування соціально-педагогічних технологій превенції булінгу в учнівському середовищі «Простір довіри та безпеки» сприятиме зниженню рівня шкільного булінгу та підвищенню соціальної згуртованості та формуванню безпечного освітнього середовища, підтвердилася повною мірою. Усі поставлені завдання виконано, мета дослідження досягнута, отримано результати, які мають практичну цінність для освітньої галузі.

Практичне значення роботи полягає у можливості безпосереднього використання розробленої програми, її технологій та методичних матеріалів у діяльності соціальних педагогів, класних керівників, психологів, адміністрацій закладів освіти. Матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути основою для розробки локальних політик протидії булінгу, а також використовуватись у процесі підготовки й підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери та педагогів.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є поглиблене вивчення специфіки застосування соціально-педагогічних технологій у випадках кібербулінгу, формування ефективних моделей раннього виявлення ризикових ситуацій в учнівських колективах, розробка інтегрованих програм з елементами психотерапевтичної підтримки, а також оцінювання довготривалих наслідків впроваджених профілактично-корекційних заходів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ:

1. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі / А.Ю.Барліт, О.О.Барліт // Горизонти освіти. – 2012. – №2. – С. 44-46.
2. Бойчук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. Академічні студії. Серія «Педагогіка». 2020. Вип. 1 (40). С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти. Ввічливість. Humanitas, 2023, (2), 3–11. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1> (дата звернення: 05.04.2025).
4. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine> (дата звернення: 05.03.2025).
5. Булінг (О. Кожедуб). Велика Українська Енциклопедія (ВУЕ). б.д. URL: [https://vue.gov.ua/Булінг_\(О._Кожедуб\)](https://vue.gov.ua/Булінг_(О._Кожедуб)) (дата звернення: 10.03.2025).
6. Булінг у школі: причини, наслідки та шляхи подолання. Всеосвіта (Блог). 13.08.2020. URL: <https://vseosvita.ua/blogs/bulinh-u-shkoli-prychyny-naslidky-ta-shliakhy-podolannia-107189.html> (дата звернення: 12.03.2025).
7. Вплив булінгу на психологію дитини – причини, наслідки та способи допомоги. Психолог – Психологічна допомога онлайн та очно. 09.06.2024. URL: <https://psychologist.com.ua/yak-buling-vplivae-na-psixologiyu-ditini-prichini-naslidki-ta-sposobi-dopomogi/> (дата звернення: 28.05.2025).
8. Діагностика булінгу (цькування) та кібербулінгу: соціально-психологічний інструментарій : методичні рекомендації / Л. А. Найдьонова (наук. ред.) та ін. ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 116 с. URL: <https://surl.lt/mlhjhn> (дата звернення: 05.04.2025).

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» № 2657-VIII від 18.12.2018. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

10. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. Редакція від 02.05.2025, підстава - 4353-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

11. Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001. поточна редакція — Редакція від 01.01.2025, підстава - 4170-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

12. Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX від 16.01.2020. Редакція від 16.03.2025, підстава - 4250-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

13. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навчально-методичний посібник / авт. кол. ; Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Київ : ЮНІСЕФ, 2020. 198 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/sites/unicef.org.ukraine/files/2020-07/Посібник_Протидія%20насильству_0.pdf (дата звернення: 05.04.2025).

14. Збаранська Д. В. Суть, особливості та наслідки булінгу серед підлітків / Д. В. Збаранська // Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукр. наук-практ. конф., Харків, 22 листоп. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за ред. М. П. Васильєвої]. – Харків : ХНПУ, 2019. – С. 56–57.

15. Інститут модернізації змісту освіти (ІМЗО). Психологічний супровід та соціально-педагогічна робота. б.д. URL: <https://imzo.gov.ua/psychologichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/> (дата звернення: 11.03.2025).

16. Інститут миру і порозуміння. Відновні практики в школах. б.д.
URL: <https://imip.org.ua/відновні-практики-в-громадах/> (дата звернення: 08.03.2025);
17. Інститут миру і порозуміння. Шкільні служби порозуміння. б.д.
URL: <https://imip.org.ua/відновні-практики-в-школах/> (дата звернення: 08.03.2025).
18. Карпенко О., Донченко Ю. Специфіка існування булінгу в закладах загальної середньої освіти в умовах війни. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2023. № 1. С. 56–62. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/7.pdf> (дата звернення: 02.18.2025).
19. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Редакція від 01.01.2020, підстава - 27-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
20. Конвенція ООН про права дитини (ратифікована Постановою ВР № 1760-XII від 27.02.91). Редакція від 16.11.2023. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.03.2025).
21. "Ла Страда-Україна". Офіційний сайт. б.д. URL: <https://la-strada.org.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).
22. Лист МОН № 1/4880-24 від 22.03.2024 "Алгоритм дій працівників закладу освіти у разі виявлення ознак чи фактів булінгу (цькування) учнів. " URL: <https://kcpto.dn.ua/wp-content/uploads/2021/11/Алгоритм-дій-у-разі-виявлення-ознакфактів-булінгу.pdf> (дата звернення: 03.04.2025).
23. Лях Т., Лехолетова М., Петрович В., Спіріна Т. Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни. Ввічливість. Humanitas. № 2. С. 24–30. URL : <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3> (дата звернення: 27.03.2025)

24. Міністерство освіти і науки України. Методичний посібник "Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід". 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protydiy-bullingu.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).

25. Міністерство освіти і науки України. Новина "Навчання за програмою «Вчимося жити разом» пройшли понад 200 педагогів із 10 областей". 17.09.2019. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/navchalni-prohramy-na-osnovi-modelnykh/2024/09/etyka-i-predmety-moralnoho-spryamuvannya-2024/vchymosya-zhyty-razom-5-6-klasy-vorontsova-ta-in-29-10-2024.pdf> (дата звернення: 11.03.2025).

26. Міністерство освіти і науки України. Розділ сайту "Нова українська школа". б.д. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 10.03.2025).

27. Найдьонова Л.А. ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДИТИНИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ. Електронна бібліотека НАПН України. 2019. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/714919/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D1%8C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9B.%D0%90..pdf> (дата звернення: 10.03.2025).

28. Наказ МОН України № 509 від 22.05.2018 "Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України". Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

29. Наказ МОН України № 1646 від 28.12.2019 "Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти". Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

30. Наслідки булінгу для дитини. Stop Bullying. б.д. URL: <https://stop-bullying.com.ua/naslidky-bulinhu-dlia-dytyny/> (дата звернення: 05.03.2025).

31. Національний університет "Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка". МОДУЛЬ 1. Булінг (цькування) як явище, його форми та учасники. б.д. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iaak-iavische.pdf> (дата звернення: 11.03.2025).
32. Нова українська школа. Стаття "Як запобігти булінгу в школі – поради психолога. URL: <https://nus.org.ua/2021/09/08/yak-zapobigty-bulingu-v-shkoli-porady-psyhologa/> (дата звернення: 02.03.2025).
33. Особливості булінгу в середній школі та шляхи його подолання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології (БДПУ). 2023, (3/123). URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/7.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).
34. Пилипенко Д. І. Шкільна медіація як технологія розв'язання конфліктів у закладах середньої освіти. Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). 2022. № 1. С. 61–68. URL: <https://lkr.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/833> (дата звернення: 18.03.2025).
35. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян / Авт.: Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. / За заг. ред. Безпалько О. В. – К.: ТОВ "К.І.С.", 2010. – 242 с.
36. Портал "Нова українська школа". Головна сторінка. б.д. URL: <https://nus.org.ua/> (дата звернення: 10.03.2025).
37. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах / Міністерство освіти і науки України. Опубліковано 16.07.2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> (дата звернення: 05.04.2025).
38. Савіч А. Д. Соціальна робота з підлітками, які потерпають від булінгу в школі : кваліфікаційна робота бакалавра / Запоріж. нац. ун-т.

Запоріжжя, 2024. 63 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/20029> (дата звернення: 21.03.2025).

39. Соціально - психологічний клімат колективу (методики дослідження). Освітній проект «На Урок». 21.04.2020. URL: <https://naurok.com.ua/socialno---psihologichniy-klimat-kolektivu-metodiki-doslidzhennya-174179.html> (дата звернення: 27.02.2025).

40. Стаття "Булінг: причини явища та його профілактика в школі". Освіта.UA. 12.08.2022. URL: <https://osvita.ua/school/method/83083/> (дата звернення: 10.03.2025).

41. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистоянні булінгу. – 2017. – С. 84.

42. Файфура І., Романовська Л. Соціально-педагогічні технології запобігання та подолання булінгу в закладах загальної середньої освіти. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Хмельницький, 22-23 травня 2025 року)/Ред. колегія: Василенко О. та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Хмельницький: ХНУ, 2025. С. 348-352.

43. Шатирко, Л.О., Мойзріст, О.М. Психологічні засоби попередження явищ залякування та цькування (булінгу) в шкільному середовищі. Інститут обдарованої дитини Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2023. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738001/> (дата звернення: 06.04.2025).

44. Шкільний булінг як різновид соціальної агресії: просвітницька програма. Освітній портал «На Урок». URL: <https://naurok.com.ua/shkilniy-buling-yak-riznovid-socialno-agresi-prosvitnicka-programa-348761.html> (дата звернення: 02.02.2025).

45. Що таке булінг і як з ним боротися? Офіційний сайт Дублянської міської ради. 18.06.2019. URL: <https://dublany.miskrada.org.ua/shcho-take-bulinh-i-yak-z-nym-borotysya-1560930611/> (дата звернення: 10.02.2025).

46. 67 % українських підлітків стикались з проблемою булінгу – ЮНІСЕФ / Український кризовий медіа-центр. Опубліковано 29.01.2024. URL: <https://surl.lu/xksjbl> (дата звернення: 06.04.2025).
47. KiVa Program. University of Turku, Finland. б.д. URL: <https://www.kivaprogram.net/> (дата звернення: 10.03.2025).
48. Olweus, Dan. Bullying at schools: What we know and what we can do. New York: Blackwell. – 1993. – 140 p
49. StopBullying.gov. U.S. Department of Health and Human Services. б.д. URL: <https://www.stopbullying.gov/> (дата звернення: 10.03.2025).
50. UNESCO. Behind the numbers: Ending school violence and bullying. Paris, UNESCO, 2019. 72 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000368919> (дата звернення: 10.03.2025).
51. World Health Organization. Global status report on preventing violence against children 2020. Geneva, WHO, 2020. URL: <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention/global-status-report-on-violence-against-children-2020> (дата звернення: 10.03.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АНКЕТА «БУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ» (АДАПТАЦІЯ МЕТОДИКИ Д. ОЛЬВЕУСА)

Мета: виявлення поширеності булінгу, його форм, ролей учасників, досвіду, обізнаності та ставлення учнів до ситуацій цькування.

Цільова група: учні 5–9 класів.

Час заповнення: 15–20 хвилин

Інструкція: шановний учню/ученице! Дай відповіді на запитання анкети. Постав позначку (наприклад, ✓ або +) у квадратику навпроти обраного варіанту відповіді. Де передбачено, можна обрати кілька варіантів або записати свою відповідь. Всі відповіді конфіденційні.

Блок I. Особистий досвід участі у булінгу

1. Чи принижували, ображали, били або принизливо до тебе ставились у школі протягом останнього місяця?

- Так, багато разів
- Так, кілька разів
- Так, один раз
- Ні, ніколи

2. Якщо так, як саме це відбувалося? (можна обрати кілька варіантів)

- Мене били або штовхали
- Мене ображали словами, дражнили, принижували
- Про мене поширювали чутки або обмовляли

Продовження ДОДАТКУ А

- Мене виключали з групи, ігнорували
- Проти мене діяли через Інтернет або мобільний телефон
- Інше (уточни): _____

3. Хто найчастіше здійснював булінг проти тебе?

- Однокласник/однокласниця
- Учень з іншого класу
- Група учнів
- Випадкові учні
- Дорослі у школі (вчителі, техперсонал)

4. Як часто ти сам/сама брав(ла) участь у булінгу щодо інших учнів?

- Часто
- Іноді
- Дуже рідко
- Ніколи

5. Якщо ти брав(ла) участь, у чому це проявлялось? (можна обрати кілька варіантів)

- Я дражнив(ла) або знущався(лась) словами
- Я поширював(ла) чутки, принижував(ла) в Інтернеті
- Я фізично ображав(ла) інших
- Я ігнорував(ла) когось навмисне
- Інше (уточни): _____

Блок II. Спостереження та обізнаність

6. Чи бачив(ла) ти випадки цькування в школі за останній місяць?

Продовження ДОДАТКУ А

- Так, багато разів
- Так, кілька разів
- Один раз
- Ні, не бачив(ла)

7. Де найчастіше трапляється булінг? (можна обрати кілька варіантів)

- У класі на уроці
- На перервах
- У шкільному коридорі/туалеті/їдальні
- У роздягальні або на спорті
- В Інтернеті (соцмережі, месенджери)
- На шляху до школи або зі школи

8. У яких формах ти найчастіше спостерігав(ла) булінг? (можна обрати кілька варіантів)

- Фізичне насильство (штовхання, удари)
- Вербальне (образи, приниження)
- Психологічне (ігнорування, виключення з групи)
- Кібербулінг
- Інше: _____

9. Хто найчастіше піддається цькуванню, на твою думку? (можна обрати кілька варіантів)

- Ті, хто відрізняється зовні або поведінково
- Слабші фізично
- Новенькі
- Учні з низькою успішністю
- Ті, хто не мають друзів
- Інше: _____

10. Якою є реакція інших учнів на булінг? (можна обрати кілька варіантів)

- Підтримують агресора
- Не втручаються
- Сміються або знімають на телефон
- Захищають жертву
- Інше: _____

Блок III. Ставлення до булінгу та пошук допомоги

11. Як ти ставишся до булінгу?

- Це звичайне явище, всі проходять через це
- Це жорстоко і неправильно
- Це нормально, якщо людина заслуговує
- Не знаю / Не замислювався(лась)

12. Чи вважаєш ти, що булінг потрібно зупиняти?

- Так
- Ні
- Не знаю

13. Що б ти зробив(ла), якби став(ла) свідком булінгу?

- Зупинив(ла) б сам(а)
- Повідомив(ла) дорослим
- Поговорив(ла) з жертвою
- Промовчав(ла)
- Інше: _____

Продовження ДОДАТКУ А

14. До кого б ти звернувся(лась) по допомогу у випадку булінгу? (можна обрати кілька варіантів)

- До класного керівника
- До шкільного психолога або соціального педагога
- До батьків
- До друзів
- До адміністрації
- Нікому б не сказав(ла)

15. Чи довіряєш ти дорослим у школі, що вони здатні допомогти?

- Так, завжди
- Іноколи
- Ні
- Не знаю

16. Чи чув(ла) ти про поняття «булінг» до сьогодні?

- Так
- Ні

17. Як ти розумієш, чим відрізняється конфлікт від булінгу? (відкрите запитання)

18. Що б ти зробив(ла), щоб у твоєму класі булінгу стало менше? (відкрите запитання)

ДОДАТОК Б

МЕТОДИКА СОЦІОМЕТРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЗА ДЖ. МОРЕНО)

Мета застосування: вивчення неформальної структури міжособистісних відносин у класному колективі; виявлення соціометричного статусу кожного учня (його популярності, рівня авторитету або, навпаки, ізольованості); визначення рівня групової згуртованості та наявності мікрогруп; виявлення учнів, які можуть бути потенційними агресорами, жертвами булінгу, або є соціально ізольованими, для подальшої цілеспрямованої профілактичної та корекційної роботи.

Цільова група: учні 5–9 класів.

Час проведення: 15–20 хвилин.

Умови проведення:

- Анонімність відповідей (прізвища учнів потрібні лише досліднику для обробки, результати узагальнюються і не розголошуються індивідуально).
- Добровільність участі.
- Забезпечення спокійної, доброзичливої атмосфери під час проведення.
- Чітке пояснення учням мети дослідження та гарантія того, що результати не вплинуть на їхні оцінки чи ставлення з боку вчителів, а будуть використані для покращення взаємин у класі.

Інструкція для учнів: діти, перед вами — невелике опитування. Будь ласка, уявіть, що вас завтра переводять в іншу школу, а ваш клас поїде з вами (або інша мотиваційна ситуація, що передбачає вибір). Вам потрібно дати відповіді на декілька запитань, пов'язаних із вашими взаєминами в класі. Важливо бути щирими та відповідати чесно. Пам'ятайте, що немає "правильних" чи "неправильних" відповідей. Усі ваші відповіді є конфіденційними та будуть використані лише в узагальненому вигляді для того, щоб допомогти зробити ваш клас дружнішим. На кожне запитання ви можете вказати не більше трьох

Продовження ДОДАТКУ Б

прізвищ (або імен, якщо ви добре знаєте одне одного за іменами) ваших однокласників. Якщо ви не хочете обирати нікого за якимось питанням, можете залишити рядок порожнім.

Соціометричні запитання (картка виборів):

Будь ласка, напиши прізвища або імена трьох однокласників (не більше) у відповідь на кожне запитання.

1. З ким із однокласників ти хотів(ла) би сидіти за однією партою?

-----1.
-----2.
-----3.

2. До кого б ти звернувся(лась) по допомогу у складній ситуації (наприклад, з навчанням або особистою проблемою)?

-----1.
-----2.
-----3.

3. З ким ти найохочіше працюєш у групі на уроці для виконання спільного завдання?

-----1.
-----2.
-----3.

4. З ким ти хотів(ла) би провести разом вільний час або канікули?

-----1.
-----2.
-----3.

5. Хто, на твою думку, є неформальним лідером у вашому класі, до чиєї думки прислухаються інші?

Продовження ДОДАТКУ Б

-----1.

-----2.

-----3.

6. Хто, на твою думку, у вашому класі найчастіше ображає, дразнить або навмисно робить неприємно іншим учням?

-----1.

-----2.

-----3.

7. Хто, на твою думку, у вашому класі найчастіше сам(а) опиняється в ситуації, коли його/її ображають, цькують або ігнорують?

-----1.

-----2.

-----3.

ДОДАТОК В

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ (ФІЛЛІПСА)

Мета методики: визначення рівня та специфічних джерел (факторів) шкільної тривожності в учнів для раннього виявлення психологічного неблагополуччя, ідентифікації дітей, схильних до віктимної поведінки або емоційної дезадаптації внаслідок стресових ситуацій (включаючи булінг), та обґрунтування потреби в індивідуальній або груповій психолого-педагогічній допомозі.

Цільова аудиторія: учні молодшого та середнього шкільного віку (адаптована для учнів 5–9 класів у межах дослідження).

Тривалість проведення: 15–20 хвилин.

Форма проведення: індивідуальна або групова, письмова. Необхідно забезпечити спокійну, доброзичливу атмосферу та дотримання умов конфіденційності.

Інструкція для учнів: перед тобою — опитувальник, який складається з низки тверджень про різні ситуації, що трапляються в школі. Будь ласка, уважно прочитай кожне твердження. Якщо ти згоден(на) з твердженням, постав позначку (✓ або +) у квадратику навпроти відповіді «так». Якщо не згоден(на) – навпроти відповіді «ні». Важливо бути щирим(ою) та відповідати так, як ти насправді відчуваєш. Немає "правильних" чи "неправильних" відповідей. Твої відповіді ніхто, крім спеціаліста, не побачить, і вони не вплинуть на твої оцінки чи ставлення до тебе.

Опитувальник (58 тверджень)

Інструкція: Познач «так» або «ні» для кожного твердження.

Продовження ДОДАТКУ В

1. Мені важко вчитися так добре, як хотілося б. ....
 Так Ні
2. Я хвилююся, коли вчитель каже, що збирається перевірити мої знання.
Так Ні
3. Мені не подобається, коли мене викликають до дошки.
..... Так Ні
4. Іноді мені здається, що моє тіло тремтить, коли мене викликають. ....
 Так Ні
5. Я боюся розмовляти перед класом. ....
Так Ні
6. Я червонію, коли мене викликають відповідати.
..... Так Ні
7. Моє серце починає сильно битися, коли вчитель викликає мене.
..... Так Ні
8. Іноді я заїкаюся, коли мене викликають відповідати. ....
 Так Ні
9. Я почуваюся дуже напружено, коли мене викликають відповідати.
..... Так Ні
10. Мені важко заснути ввечері перед контрольними або іспитами. ....
 Так Ні
11. Мене лякають контрольні роботи. ....
 Так Ні
12. Я хвилююся перед контрольними та іспитами. ....
 Так Ні

13. Під час контрольних та іспитів я дуже нервую. ....
 Так Ні
14. Я завжди відчуваю, що повинен(на) вчитися краще, ніж зараз. ....
 Так Ні
15. Я завжди відчуваю, що повинен(на) турбуватися про свої оцінки.
..... Так Ні
16. турбує, що думають про мене однокласники. ....
Так Ні
17. Я боюся, що інші діти будуть сміятися з моїх помилок. ....
 Так Ні
18. Мене хвилює, чи добре я здам іспити. ....
Так Ні
19. Коли я отримую погану оцінку, я іноді плачу. ....
 Так Ні
20. Після поганої оцінки я довго не можу заспокоїтися. ....
 Так Ні
21. Я боюся запізнитися до школи. ....
Так Ні
22. Я часто боюся відповідати біля дошки. ....
 Так Ні
23. У мене болить живіт або голова перед контрольною. ....
 Так Ні
24. Я боюся, що мене покарають учителі. ....
Так Ні

Продовження ДОДАТКУ В

25. Я дуже переживаю, якщо щось не зрозумів(ла) на уроці. ....
- Так Ні
26. Коли мене викликають, я сильно хвилююся. ....
- Так Ні
27. Мені складно сказати свою думку в класі. ....
- Так Ні
28. Я хвилююся, що однокласники будуть сміятись із мене. ....
- Так Ні
29. Я нервуюсь перед кожною перевіркою знань. ....
- Так Ні
30. Я часто відчуваю себе самотнім(-ьою) у класі. ....
- Так Ні
31. Мені складно знаходити спільну мову з однокласниками. ....
- Так Ні
32. Мені здається, що мене в класі не поважають. ....
- Так Ні
33. Мені не подобається перебувати у великому колективі. ....
- Так Ні
34. Я боюся конфліктів у школі. ....
- Так Ні
35. Мене часто хвилює ставлення до мене вчителів. ....
- Так Ні
36. Мені здається, що я гірший(а) за інших. ....
- Так Ні

Продовження ДОДАТКУ В

37. Мені здається, що однолітки вважають мене нецікавим(ою). .....
 Так Ні
38. Я боюся виступати на шкільних святах або зборах. ....
Так Ні
39. Я дуже хвилююся, коли відповідаю урок, який погано вивчив(ла).
..... Так Ні
40. Якщо вчитель незадоволений моєю відповіддю, я засмучуюсь. ....
 Так Ні
41. Мені здається, що я роблю багато дурних помилок. ....
 Так Ні
42. Коли я думаю про школу, мені стає страшно. ....
 Так Ні
43. Я мрію про те, щоб швидше закінчити школу. ....
 Так Ні
44. Я боюся, що вчителі вважають мене нездібним(ою). ....
 Так Ні
45. Мої батьки дуже хвилюються через мої оцінки. ....
 Так Ні
46. Мені важко працювати в класі так, як цього хочуть вчителі. ....
 Так Ні
47. У мене часто буває поганий настрій у школі. ....
Так Ні
48. Я часто відчуваю себе втомленим(ою) у школі. ....
 Так Ні

49. Я боюся брати участь у шкільних спортивних змаганнях. ....
 Так Ні
50. Я не люблю, коли на мене дивляться під час роботи в класі. ....
 Так Ні
51. Я часто соромлюся своєї зовнішності або одягу. ....
Так Ні
52. Мені страшно залишатися одному (одній) в темній кімнаті після школи.
..... Так Ні
53. Я часто думаю про те, що зі мною може трапитися щось погане. ....
 Так Ні
54. Мені здається, що я нікому не потрібен(на). ....
 Так Ні
55. Я часто серджуся без причини. ....
Так Ні
56. У мене часто бувають кошмари. ....
Так Ні
57. Я іноді думаю, що краще б мене не було на світі. ....
Так Ні
58. Я часто відчуваю себе нещасним(ою). ....
Так Ні

ДОДАТОК Г

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ ЕМПАТІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

(І. М. ЮСУПОВ)

Мета методики: Визначення рівня розвитку емпатійних здібностей учнів (здатності до співпереживання, співчуття, розуміння емоційного стану інших людей) як важливого особистісного чинника, що впливає на міжособистісну взаємодію, запобігання булінгу (цькуванню) та формування толерантного, підтримувального середовища в учнівському колективі.

Цільова аудиторія: підлітки та старші школярі (у межах дослідження – учні 5–9 класів).

Форма проведення: письмова, індивідуальна або групова.

Тривалість проведення: 15–20 хвилин.

Умови проведення: спокійна, довірлива обстановка, що сприяє щирості відповідей; забезпечення конфіденційності індивідуальних результатів; добровільна участь.

Інструкція для учнів: Перед тобою перелік тверджень, що описують різні почуття та реакції людей. Будь ласка, уважно прочитай кожне твердження. Подумай, наскільки воно відповідає твоїм власним почуттям та поведінці. Постав позначку (✓ або +) у квадратику □ навпроти того варіанту відповіді, який тиобираєш:

Так – якщо ти повністю згоден(-на) з твердженням.

- Не знаю – якщо тобі важко визначитися, або твердження вірне лише частково.
- Ні – якщо ти зовсім не згоден(-на) з твердженням.

В анкеті немає "правильних" чи "неправильних" відповідей. Важливо, щоб твої відповіді були щирими. Дякуємо за участь!"

Опитувальник (40 тверджень)

Інструкція: Познач «Так», «Не знаю» або «Ні» для кожного твердження.

1. Я засмучуюся, коли бачу, як хтось плаче. ....
Так Не знаю Ні
2. Я легко уявляю, що почуває інша людина. ....
Так Не знаю Ні
3. Мені часто байдуже, що відчують інші. ....
Так Не знаю Ні
4. Я можу швидко зрозуміти, коли друг сумує. ....
Так Не знаю Ні
5. Я не звертаю уваги на емоції інших. ....
Так Не знаю Ні
6. Коли я читаю книжку або дивлюсь фільм, я співпереживаю героям. ....
 Так Не знаю Ні
7. Я помічаю, коли хтось у моєму класі тривожиться або переживає. ....
 Так Не знаю Ні
8. Я часто сміюся, коли інші люди сумують. ....
Так Не знаю Ні
9. Я хвилююся, коли хтось із моїх знайомих хворіє. ....
Так Не знаю Ні
10. Я можу зрозуміти, чому інші зляться або засмучені. ....
Так Не знаю Ні

11. Коли хтось плаче, я не відчуваю нічого особливого. ....
Так Не знаю Ні
12. Я намагаюсь допомогти, якщо бачу, що комусь погано. ....
Так Не знаю Ні
13. Іноді я сам відчуваю біль, коли бачу, що хтось страждає. ....
Так Не знаю Ні
14. Я не думаю, що потрібно перейматися проблемами інших. ....
 Так Не знаю Ні
15. Мені важко зрозуміти, чому інші можуть ображатися. ....
Так Не знаю Ні
16. Я вважаю, що люди перебільшують страждання тварин. ....
Так Не знаю Ні
17. Мені подобається спостерігати за виразом облич та поведінкою людей.
.... Так Не знаю Ні
18. Я думаю, що кожен сам за себе у цьому світі. ....
Так Не знаю Ні
19. Я можу легко роздратуватися через дрібниці. ....
Так Не знаю Ні
20. Якщо мій друг засмучений, я теж починаю сумувати. ....
Так Не знаю Ні
21. Я рідко звертаю увагу на настрій людей навколо мене. ....
Так Не знаю Ні

22. Мені неприємно бачити, коли знущаються над тваринами. ....
Так Не знаю Ні
23. Я не люблю, коли люди розповідають мені про свої проблеми. ....
 Так Не знаю Ні
24. Я відчуваю радість, коли бачу, що інші щасливі. ....
Так Не знаю Ні
25. Я вважаю, що чужі проблеми мене не стосуються. ....
Так Не знаю Ні
26. Мені легко поставити себе на місце іншої людини. ....
Так Не знаю Ні
27. Переживання інших людей мене мало хвилюють. ....
Так Не знаю Ні
28. Я часто думаю про те, що відчують інші люди. ....
Так Не знаю Ні
29. Якщо хтось поруч нервує, я теж починаю нервувати. ....
Так Не знаю Ні
30. Мене не зворушують сльози інших. ....
Так Не знаю Ні
31. Я завжди намагаюся зрозуміти точку зору іншої людини. ....
Так Не знаю Ні
32. Мені важко співчувати людям, яких я не знаю особисто. ....
Так Не знаю Ні
33. Я відчуваю себе некомфортно, коли хтось ділиться зі мною своїми переживаннями. .. Так Не знаю Ні

- 34.Я можу відчути настрій людини за її голосом. ....
Так Не знаю Ні
- 35.Я вважаю, що зайве співчуття може зашкодити. ....
Так Не знаю Ні
- 36.Я готовий(а) вислухати друга, навіть якщо у мене немає часу. ....
Так Не знаю Ні
- 37.Мені здається, що я добре розумію емоції тварин. ....
Так Не знаю Ні
- 38.Я не люблю, коли люди очікують від мене співчуття. ....
Так Не знаю Ні
- 39.Я часто відчуваю те саме, що й людина, з якою я спілкуюся. ....
Так Не знаю Ні
- 40.Я думаю, що емоції краще тримати при собі. ....
Так Не знаю Ні

ДОДАТОК Д

АНКЕТА ДЛЯ ПЕДАГОГІВ «СТАВЛЕННЯ ДО ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ» (АВТОРСЬКА)

Мета методики: З'ясування рівня обізнаності педагогічних працівників із проблемою булінгу (цькування), їхнього особистого та професійного ставлення до ситуацій цькування в учнівському середовищі, оцінки поширеності явища у закладі освіти, а також визначення рівня готовності до виявлення, адекватного реагування та впровадження превентивних заходів у межах своєї професійної діяльності та відповідно до чинних нормативних вимог.

Цільова аудиторія: педагогічні працівники закладу загальної середньої освіти (вчителі, класні керівники, адміністрація, асистенти вчителя та інші).

Тип методики: письмове анкетування.

Форма проведення: індивідуальна, анонімна.

Тривалість проведення: 10–15 хвилин.

Тип запитань: закриті (вибір одного або кількох варіантів відповіді), напіввідкриті (з можливістю доповнити відповідь), відкриті.

Умови проведення: забезпечення повної анонімності та конфіденційності відповідей; добровільна участь; надання достатнього часу для відповідей; пояснення мети анкетування.

Інструкція для респондентів: просимо вас відповісти на запитання анкети, яка має на меті зібрати інформацію щодо вашого бачення проблеми булінгу в шкільному середовищі, вашого досвіду та готовності до її вирішення. Ваша відверта думка є надзвичайно важливою для удосконалення профілактичної роботи та створення безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу. Опитування є анонімним, отримані дані будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Продовження ДОДАТКУ Д

Будь ласка, поставте позначку (наприклад, ✓ або +) у квадратик навпроти обраного Вами варіанту відповіді або дайте розгорнуту письмову відповідь там, де це передбачено.

Зміст анкети:

Блок 1. Обізнаність про булінг

1. Чи знайоме Вам поняття «булінг» (цькування)?

- Так, добре знайоме
- Так, чув(ла), але не дуже детально
- Ні, не знайоме

2. Які форми булінгу Ви знаєте? (можна обрати декілька варіантів)

- Фізичний (удари, штовхання, псування речей тощо)
- Вербальний (образи, погрози, принизливі прізвиська)
- Психологічний/Соціальний (ізоляція, ігнорування, поширення чуток)
- Економічний (вимагання грошей, речей)
- Сексуальний (небажані дотики, жарти сексуального характеру)
- Кібербулінг (цькування з використанням Інтернету, мобільних телефонів)
- Інше (вказіть): _____

3. Чи знаєте Ви, чим булінг (цькування) принципово відрізняється від звичайного конфлікту між дітьми?

- Так, чітко розумію різницю
- Маю загальне уявлення, але можу плутати
- Ні, не знаю / Важко розрізнити

4. На Вашу думку, хто найчастіше виступає ініціатором (агресором) булінгу в школі?

- Окремі учні-однолітки
- Групи учнів-однолітків
- Старші учні щодо молодших
- Іноді бувають випадки булінгу з боку дорослих (вчителів, персоналу) щодо учнів (моббінг)
- Важко відповісти / Ситуативно

Блок 2. Ставлення до ситуацій булінгу та оцінка поширеності

5. Чи стикалися Ви особисто з випадками булінгу серед учнів у Вашій професійній діяльності (у своєму класі, школі)?

- Так, неодноразово
- Так, були поодинокі випадки
- Підозрюю, що такі випадки були, але не маю точних підтверджень
- Ні, не стикався(лася)

6. Як часто, на Вашу думку, у Вашому закладі освіти трапляються випадки цькування серед учнів?

- Дуже часто (майже щодня/щотижня)
- Часто (кілька разів на місяць)
- Іноді (кілька разів на семестр/рік)
- Рідко
- Майже не трапляються
- Важко оцінити

7. Яку першочергову реакцію (дії) Ви вважаєте найдоцільнішою у випадку виявлення ситуації булінгу? (можна обрати не більше трьох варіантів)

- Негайно припинити агресивні дії
- Провести індивідуальну розмову з агресором(ами)
- Провести індивідуальну розмову з жертвою, надати підтримку
- Повідомити класного керівника (якщо Ви ним не є)
- Повідомити адміністрацію закладу
- Повідомити шкільного психолога/соціального педагога
- Повідомити батьків усіх сторін конфлікту
- Зібрати інформацію від свідків
- Організувати спільну зустріч сторін (за потреби та відповідних умов)
- Інше (вказіть): _____

8. Чи вважаєте Ви булінг серйозною проблемою, що потребує системного вирішення на рівні закладу освіти?

- Так, це дуже серйозна проблема
- Так, це проблема, але не критична
- Скоріше ні, це звичайні дитячі конфлікти
- Ні, такої проблеми не існує
- Важко відповісти

Блок 3. Готовність до реагування та потреби

9. Чи знаєте Ви алгоритм дій педагогічного працівника у випадку виявлення булінгу, передбачений чинним законодавством України (зокрема, Наказом МОН №1646)?

Продовження ДОДАТКУ Д

- Так, добре знаю і готовий(а) діяти відповідно
- Знаю частково, потребую уточнень
- Ні, не знаю / знаю дуже поверхово

10. Чи потребуєте Ви додаткової професійної підготовки (тренінгів, семінарів) або методичних матеріалів щодо виявлення, запобігання та протидії булінгу?

- Так, дуже потребую
- Так, було б корисно
- Ні, маю достатньо знань та матеріалів
- Важко відповісти

11. Наскільки Ви відчуваєте себе впевнено у своїй здатності ефективно протидіяти ситуаціям булінгу як педагог?

- Цілком упевнено
- Скоріше впевнено, ніж ні
- Скоріше невпевнено
- Зовсім невпевнено
- Важко відповісти

12. Які ресурси (знання, навички, матеріали, підтримка) Вам найбільше потрібні для ефективнішої роботи із запобігання та подолання булінгу у Вашому закладі освіти? (відкрите запитання)

13. На Вашу думку, що є найважливішим у профілактиці булінгу в шкільному середовищі? (відкрите запитання)

Дякуємо за співпрацю та Ваші відверті відповіді!

ДОДАТОК Е

СТРУКТОРОВАНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ПОВЕДІНКОЮ УЧНІВ (АВТОРСЬКА)

Мета: Систематична фіксація та аналіз проявів агресивної та віктимної поведінки учнів, а також характерних типів міжособистісної взаємодії у природному шкільному середовищі (під час уроків, на перервах, у позакласній діяльності). Це дозволяє здійснити діагностику неформальних ознак булінгу, оцінити загальний рівень безпечності та психологічного комфорту освітнього середовища, виявити "гарячі точки" (місця, час, ситуації) виникнення конфліктів та цькування, а також відстежити динаміку змін у поведінці учнів після впровадження формувального етапу програми.

Учасники спостереження:

Учні 5–9 класів Іванковецького ліцею (експериментальна та контрольна групи).

Тривалість спостереження: спостереження проводиться систематично протягом певного періоду (наприклад, 1-2 навчальних тижнів на етапі констатувального та контрольного зрізів). Рекомендована частота: щодня по 2-3 сесії спостереження в різний час (наприклад, на великій перерві, під час групової роботи на уроці, під час позакласного заходу), тривалістю 15-25 хвилин кожна.

Місце проведення: різноманітні локації шкільного середовища, де відбувається активна взаємодія учнів: класні кімнати (під час уроків та перерв), коридори, їдальня, спортивний зал та майданчик, шкільне подвір'я, роздягальні.

Виконавці (спостерігачі): дослідник, соціальний педагог, практичний психолог, класні керівники (після відповідного інструктажу). Для підвищення об'єктивності бажано залучати кількох спостерігачів та проводити попереднє узгодження критеріїв фіксації.

Процедура проведення спостереження / Інструкція для спостерігачів:

Продовження ДОДАТКУ Е

- Підготовка: ознайомитися з метою спостереження, чітко зрозуміти індикатори агресивної, віктимної поведінки та типи взаємодії. Вивчити структуру протоколу спостереження.
- Вибір позиції: спостерігач має зайняти таку позицію, щоб мати можливість бачити взаємодію учнів, але не привертати до себе зайвої уваги та не втручатися у природний хід подій (за винятком ситуацій, що загрожують безпеці дітей).
- Фіксація даних: дані заносяться до протоколу спостереження. Бажано робити короткі нотатки під час спостереження, а більш розгорнуті коментарі – одразу після його завершення.
- Об'єктивність: фіксувати лише факти поведінки, уникати власних інтерпретацій чи оціночних суджень у графі опису поведінки. Інтерпретація проводиться на етапі аналізу.
- Конфіденційність: зібрана інформація є конфіденційною і використовується лише в узагальненому вигляді для досягнення мети дослідження.
- Етичні аспекти: у разі виявлення гострих ситуацій насильства чи реальної загрози безпеці дитини, спостерігач зобов'язаний негайно втрутитися та повідомити адміністрацію закладу або відповідальних осіб згідно зі шкільною політикою реагування.
- структура протоколу спостереження: протокол спостереження зазвичай оформлюється у вигляді бланку (карти спостереження) та включає такі основні поля для заповнення спостерігачем по кожному зафіксованому епізоду або періоду спостереження:

№ п/п: Порядковий номер запису.

Дата спостереження: Дата проведення.

Клас/група: клас або група учнів, за якими ведеться спостереження.

Місце спостереження: конкретна локація (наприклад, клас під час уроку, коридор на перерві, їдальня, шкільне подвір'я тощо).

Продовження ДОДАТКУ Е

Тривалість спостереження: час, протягом якого велося спостереження (наприклад, 15 хвилин).

Опис спостережуваної ситуації: стислий, об'єктивний опис основних подій, дій та взаємодій, що відбувалися (хто що робив, хто з ким взаємодіяв, яка була послідовність подій).

Виявлено агресивну поведінку (за індикаторами): Позначка (Так/Ні) та коротка характеристика конкретних проявів агресивної поведінки згідно з переліком індикаторів (див. нижче).

Виявлено віктимну поведінку (за індикаторами): Позначка (Так/Ні) та коротка характеристика конкретних проявів віктимної поведінки згідно з переліком індикаторів.

Домінуючий тип взаємодії в групі/між окремими учнями: Оцінка характеру взаємодії (наприклад, конструктивна, напружена, агресивна, ігрова) з коротким обґрунтуванням.

Коментарі, уточнення, контекст ситуації: Додаткові нотатки спостерігача, що допомагають зрозуміти контекст (наприклад, що передувало ситуації, чи була провокація), можливі причини поведінки, реакції інших учнів (свідків), наявність або відсутність втручання дорослих тощо.

Опис індикаторів для спостереження:

- Агресивна поведінка (активна роль потенційного агресора/булера):
- Фізична: штовхання, удари, стусани, підніжки, плювання, хапання за одяг/волосся, відбирання або псування особистих речей, примусове утримання.
- Вербальна: обзивання, образливі прізвиська, приниження, глузування, сарказм, погрози, залякування, публічне висміювання, ворожі вигуки.
- Соціальна (непряма): навмисна ізоляція, ігнорування, бойкот, виключення з гри або групи, поширення неправдивих чуток чи пліток, маніпулювання стосунками.

Продовження ДОДАТКУ Е

- Кіберпрояви (якщо спостерігається опосередковано): демонстрація образливого контенту на телефоні, обговорення онлайн-цькування.

Віктимна поведінка (ознаки потенційної або реальної жертви):

- Соціальна ізоляція: уникнення контактів з однолітками, перебування на самоті під час перерв, відстороненість від групової діяльності.
- Емоційні прояви: сльози, пригнічений настрій, переляк, тривожність, різка зміна настрою, надмірна сором'язливість, занижена поза.
- Поведінкові реакції: спроби сховатися, уникнути певних місць або учнів, мовчазність, невпевненість у відповідях, різке зниження активності.
- Ознаки фізичного впливу (якщо помітні): синці, подряпини, пошкоджений одяг чи речі (потребує обережної фіксації та перевірки).
- Звернення по допомогу: прямі скарги дорослим або одноліткам, непрямі сигнали дистресу (наприклад, часті скарги на самопочуття без видимої причини).

Типи взаємодії в групі/між учнями:

- Конструктивна: співпраця, взаємодопомога, спільна гра або діяльність, позитивні емоції, дружнє спілкування, гумор без приниження.
- Напружена: уникання зорового контакту, відчуження, ворожі погляди, мовчазні конфронтації, загальна атмосфера недовіри або страху.
- Агресивна: переважання словесних нападок, фізичних сутичок, глузувань, принижень, домінування одних учнів над іншими.
- Ігрова: активна взаємодія в рамках гри, яка може бути рухливою, але не містить ознак навмисного завдання шкоди чи приниження (важливо відрізнити від ігрової агресії, що переходить межі).

Обробка результатів спостереження:

Кількісний аналіз: Підрахунок загальної кількості зафіксованих інцидентів агресивної поведінки (за типами: фізична, вербальна, соціальна) за весь період спостереження, за день, за тиждень, для кожного класу або групи.

Продовження ДОДАТКУ Е

- Підрахунок загальної кількості зафіксованих проявів віктимної поведінки.
- Визначення частоти різних типів взаємодії (конструктивна, напружена, агресивна) у відсотковому або абсолютному вираженні.
- Можливе створення карт "гарячих точок" – місць та часу, де найчастіше фіксуються негативні прояви.

Порівняльний аналіз:

- Порівняння результатів спостереження до та після проведення формувального етапу програми (якщо спостереження проводилося в динаміці):
- Зміна частоти та інтенсивності випадків агресивної поведінки.
- Зміна співвідношення типів взаємодії (очікується зменшення агресивних/напружених та зростання конструктивних).
- Порівняння динаміки показників в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах для оцінки впливу програми. Для порівняння частот можуть використовуватися статистичні критерії (наприклад, χ^2 -критерій).

Якісний аналіз:

- Глибокий аналіз змісту коментарів та описів ситуацій, зафіксованих у протоколах.
- Виявлення типових сценаріїв булінгу, ролей учасників (хто зазвичай виступає агресором, хто жертвою, як реагують свідки).
- Аналіз контексту виникнення інцидентів (спровокованість, тригери).
- Фіксація реакцій дорослих (вчителів, персоналу) на виявлені інциденти, їх ефективність або пасивність.
- Визначення латентних форм булінгу, які можуть не виявлятися через анкетування.
- Інтерпретація результатів та використання у дослідженні

Результати спостереження дозволяють отримати об'єктивну картину реальної поведінки учнів та взаємин у колективі, доповнюючи дані, отримані за допомогою опитувальних методик.

Кількісні дані (частота проявів) дають уявлення про масштаб проблеми та її динаміку.

Якісний аналіз допомагає зрозуміти механізми виникнення та підтримки булінгу в конкретному середовищі, а також виявити специфічні потреби учнів та педагогів.

ДОДАТОК Ж

ФРАГМЕНТИ МЕТОДИЧНИХ РОЗРОБОК ЗАНЯТЬ ТА ЗАХОДІВ ПРОГРАМИ «ПРОСТІР ДОВІРИ ТА БЕЗПЕКИ

Приклад 1: Тренінгове заняття для учнів 7-х класів "Вчимося розуміти один одного: розвиток емпатії"

Мета заняття: розвинути навички емпатії.

Завдання:

1. Актуалізувати знання учнів про поняття "емпатія".
2. Сприяти розвитку здатності розуміти емоційний стан іншої людини та адекватно на нього реагувати.
3. Розвивати навички невербального розпізнавання емоцій.
4. Формувати усвідомлення важливості емпатії для побудови позитивних міжособистісних стосунків та запобігання конфліктам і булінгу.

Цільова група: учні 7-х класів.

Тривалість: 1 година (45 хвилин).

Необідні матеріали: аркуші паперу А4, фломастери або кольорові олівці, картки із зображенням різних емоцій (радість, сум, страх, гнів, здивування, огида), картки з описом ситуацій, м'яч або м'яка іграшка.

Хід заняття:

Вступна частина (5-7 хвилин)

Привітання. Вправа «Мій настрій сьогодні». Учні по колу передають м'ячик і називають слово-асоціацію зі своїм сьогоднішнім настроєм.

Оголошення теми та мети заняття. Ведучий (соціальний педагог/психолог) запитує учнів, як вони розуміють слово "емпатія" та чому важливо розуміти почуття інших.

Основна частина (30-35 хвилин)

Продовження ДОДАТКУ Ж

Вправа «Вгадай емоцію» (10 хвилин). Ведучий показує картки із зображенням емоцій. Учні називають емоцію та наводять приклади ситуацій, коли люди можуть так почуватися.

Один учень (за бажанням) отримує картку з назвою емоції та намагається зобразити її мімікою та жестами, інші відгадують.

Вправа «В чужих черевиках» (10-12 хвилин). Учні об'єднуються в малі групи (3-4 особи). Кожна група отримує картку з описом короткої ситуації, в якій опинилася людина (наприклад, "Оленка загубила улюблену іграшку", "Максим отримав погану оцінку, хоча дуже старався", "Сашко посварився з найкращим другом").

Завдання для груп: обговорити, які почуття може переживати герой ситуації, та запропонувати слова підтримки або дії, які б допомогли цій людині.

Презентація результатів обговорення кожною групою.

Обговорення «Чому емпатія важлива?» (8-10 хвилин).

Ведучий ставить запитання:

Як емпатія допомагає у спілкуванні з друзями, батьками, вчителями?

Чи може емпатія запобігти сваркам та конфліктам? Як саме?

Як пов'язані емпатія та булінг? (Обговорення того, що відсутність емпатії в агресора є однією з причин булінгу, а розвинена емпатія у свідків може допомогти жертві).

Завершальна частина (5-7 хвилин)

Вправа «Комплімент по колу». Учні по колу говорять комплімент або слова підтримки сусідові праворуч.

Підведення підсумків. Ведучий запитує, що нового учні дізналися, що було найцікавішим або найкориснішим. Наголошує на важливості бути уважними до почуттів інших.

Приклад 2: Семінар-практикум для педагогічних працівників "Раннє виявлення ознак булінгу та алгоритми реагування"

Мета семінару: розвинути навички виявлення і реагування на булінг.

Завдання:

1. Підвищити рівень обізнаності педагогів щодо ознак та індикаторів різних форм булінгу (включаючи кібербулінг).
2. Ознайомити з нормативно-правовою базою та шкільним алгоритмом реагування на випадки булінгу (на основі Наказу МОН №1646).
3. Відпрацювати практичні навички розпізнавання ситуацій цькування та надання первинної допомоги учасникам.
4. Сприяти формуванню єдиного підходу педагогічного колективу до проблеми булінгу.

Цільова група: класні керівники, вчителі-предметники, адміністрація закладу.

Тривалість: 1,5 – 2 години.

Необхідні матеріали: проектор, екран, презентація, роздаткові матеріали (пам'ятки з ознаками булінгу, витяги з Наказу МОН №1646, схема алгоритму реагування), аркуші А3, маркери, кейси із ситуаціями булінгу.

План семінару:

Вступна частина (10-15 хвилин):

1. Знайомство (якщо є нові учасники), створення робочої атмосфери.
2. Актуалізація проблеми: коротке обговорення масштабів та наслідків булінгу.
3. Оголошення мети та завдань семінару.

Теоретичний блок (30-40 хвилин):

1. Інформаційне повідомлення "Ознаки та індикатори булінгу":

Відмінності булінгу від конфлікту.

Детальний розгляд ознак фізичного, вербального, соціального (психологічного), економічного булінгу та кібербулінгу.

Непрямі ознаки, що можуть вказувати на те, що дитина є жертвою, агресором або свідком (зміни в поведінці, настрої, успішності тощо).

Обговорення, відповіді на запитання.

2. Огляд нормативно-правової бази:

Ключові положення Закону України "Про освіту" та спеціального закону щодо протидії булінгу.

3. Детальний розгляд Наказу МОН №1646: Порядок подання заяв, формування комісії, етапи розгляду випадку, заходи виховного впливу. Роль класного керівника та інших педагогів.

Практичний блок (40-50 хвилин): Робота в малих групах: Аналіз кейсів (25-30 хвилин). Учасники об'єднуються в групи. Кожна група отримує опис ситуації, що може містити ознаки булінгу.

Завдання: проаналізувати ситуацію, визначити можливі ознаки булінгу, ролі учасників, запропонувати алгоритм дій педагога на первинному етапі.

Презентація результатів роботи груп, спільне обговорення:

Вправа "Розробка шкільного міні-алгоритму" (15-20 хвилин). На основі Наказу МОН та обговорених кейсів учасники спільно (або в групах) намагаються схематично зобразити/описати чіткий покроковий алгоритм дій для педагога, який виявив або отримав інформацію про булінг у своєму класі/школі.

Завершальна частина (10-15 хвилин):

4. Презентація та обговорення розроблених міні-алгоритмів.

5. Відповіді на запитання, що залишилися.

6. Підведення підсумків семінару: що було корисним, які висновки зробили.

7. Надання учасникам пам'яток та інформаційних матеріалів.